

***FORNLEIFASKRÁNING Í BORGARFIRÐI
NORÐAN SKARSÐHEIÐAR II.***

Reykholt og Breiðabólstaður í Reykholtssdal

Orri Vésteinsson

Fornleifastofnun Íslands
FS126-00121
Reykjavík 2000

Efnisyfirlit

Inngangur	4
Niðurstöður skráningar	4
Byggðasaga	5
Fornleifaskrá	9
Reykholt	10
Breiðabólstaður	33
Heimildaskrá	40

Kort

Reykholt – yfirlitskort	6
Reykholt	11
Reykholt – bæjarstæði og tún	14
Breiðabólstaður	34

Inngangur

Vegna yfirstandandi skipulagsvinnu leitaði sveitarfélagið Borgarfjörður til Fornleifastofnunar Íslands um að gera fornleifaskráningu á nokkrum jörðum í Borgarfirði vorið 2000. Fyrir um veturinn hafði verið gerð skráning á Hvanneyri og næstu jörðum¹ en í maí 2000 skráðu Elín Ósk Hreiðarsdóttir og Orri Vésteinsson fornleifar í Reykholti, á Breiðabólstað, Kleppjárnareykjum og Snældubeinsstöðum (hluta) í Reykholtssdal og á Bæ, Langholti (hluta) og Varmalæk (hluta) í Bæjarsveit. Í þessari skýrslu er gerð grein fyrir niðurstöðum skráningar í Reykholti og á Breiðabólstað.

Skráningin var gerð dagana 22. og 23. maí 2000 og skráði höfundur alla minjastaði í landi Reykholts og Breiðabólstaðar. Vettvangsskönnun byggði á svæðisskráningu sem gerð hafði verið 1996² og fundust þrír nýir minjastaðir við vettvangsskönnun (Kirkjumelur, túngarður og vegur í landi Breiðabólstaðar) en einn reyndist ekki vera í landi Reykholts heldur Grímsstaða (Tíðavað).

Auður Sveinsdóttir og Guðrún Jónsdóttir arkítekta, sem vinna að gerð aðalskipulagstillögu, veittu góðfúslega aðgang að korti af skráningarsvæðinu og eru þeim færðar bestu þakkir.

Niðurstöður skráningar

Í eftirfarandi skrá eru birtar niðurstöður fornleifaskráningar í Reykholti og á Breiðabólstað. Alls voru skráðir 47 staðir, 30 í Reykholti og 17 á Breiðabólstað. Langflestir minjastaðirnir hafa orðið eyðileggingu að bráð og í landi Reykholts er nú aðeins einn minjastaður sem hefur ekki orðið fyrir hnjaski, en það er bæjarstæði Háfs norðan við Skáneyjarbungu. Auk þess má telja Tíðagötu og Grjótagötu til fornleifa sem enn sjást og rúst af einu af útihúsum þeim sem sýnd eru á túnakorti frá 1917 gæti verið lítið röskuð undir sverði (BO-199:005). Hið forna bæjar- og túnstæði Reykholts er nú gerbreytt frá upphaflegri mynd og hafa miklar byggingar risið um mest allt hið gamla tún og skemmt þau fornu mannvirki sem þar voru. Eins og yfirstandandi uppgröftur í bæjarhól Reykholts sýnir, geta mannvistarleifar þó leynst víða þrátt fyrir

¹ Magnús Á. Sigurgeirsson og Orri Vésteinsson: *Fornleifaskráning í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar I. Hvanneyri*, Reykjavík 2000.

² Orri Vésteinsson: *Menningarminjar í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar. Svæðisskráning*, Reykjavík 1996.

að þær sjáist ekki á yfirborði og er þess að vænta að svo geti verið víða í gamla Reykholtstúni.

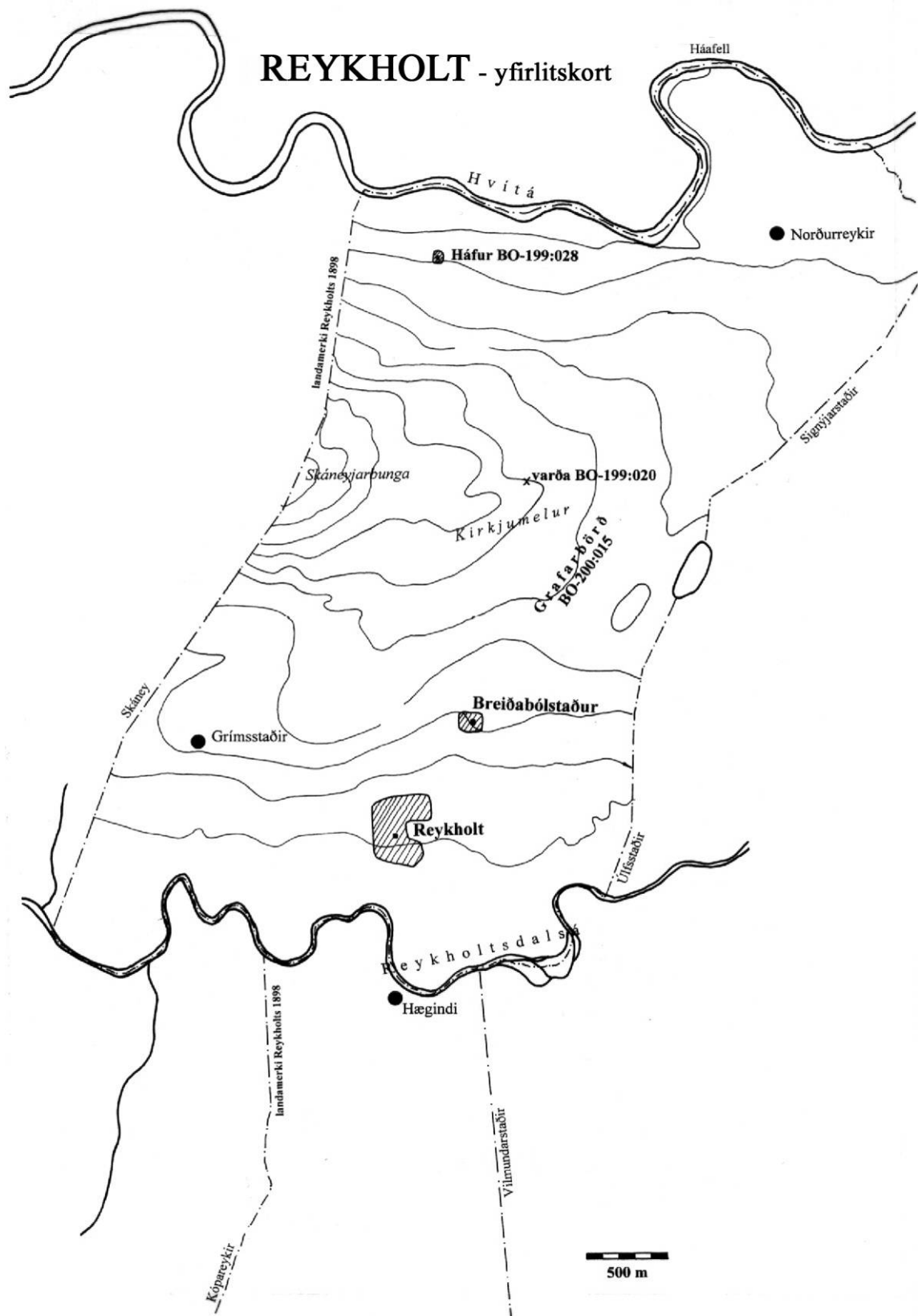
Mun minni breytingar hafa átt sér stað í landi Breiðabólstaðar. Þó eru horfin þar öll hin gömlu útihús og ummerki um þau, en mannvirkjaleifar sjást enn á Litla-eða Forna-Breiðabólstað, Stekkjarhóli í túninu, Stekk utan þess og á Réttareyri. Auk þess sést þar túngarður og upphlaðinn vegur ofan við túnið.

Hvortveggja Reykholt og Breiðabólstaður eru litlar jarðir að flatarmáli og þar eru því t.d. ekki minjar sem tengjast nýtingu úthaga eins og landmeiri jörðum, t.d. beitarhús eða sel. Langflestir minjastaðirnir tengjast landbúnaði og eru útihús þar stærsti flokkurinn (12) og síðan stekkir og réttir (5). Þá eru nokkrir staðir þar sem vísbendingar eru um torfristu og mótak (4) og allmargar leiðir og vöð voru skráð (8). Mikill fjöldi vaða sem skráður var helgast af því að Reykholtisdalsá liggur í kröppum bugðum í dalbotninum og um hann lá leið, svokölluð Bugaleið, þar sem farið var eftir beinni línu þvert yfir allar bugðurnar. Einnig eru nokkur vöð á leiðum milli bæja sitthvorumegin í dalnum. Í Reykholti eru nokkrir minjastaðir sem tengjast sögu staðarins og eru sérstakir fyrir hann. Þar má nefna Snorralaug, stokka og göng henni tengd, Lögrétta, virki og Sturlungareit.

Byggðasaga

Í skýrslum um fornleifaskráningu er yfirleitt kafli um byggðasögu en hér verður látið nægja að stikla á stóru enda ekki margt að segja um jafnlítið svæði auk þess sem þegar hefur verið ritað um það efni í skýrslu sem fylgir svæðisskráningu fornleifa í Borgarfirði norðan Skarðsheiðar.

Í Styrmissbók Landnámu var maður að nafni Krömu-Oddur sagður hafa numið alla tunguna milli Reykjadalárs og Hvítár upp að Deildargili. Í þeirri gerð var hann talinn vera faðir Önundar breiðskeggs en ekki mun hafa komið fram hvar þeir áttu að hafa búið en sagt að Tungu-Oddur, sonur Önundar, hafi búið á Breiðabólstað. Í Sturlubók er þessu breytt þannig að Önundur er gerður að landnámsmanni og látinn vera Úlfarsson. Í gerð Sturlu er Önundur látinn búa á Breiðabólstað (ÍF I, 74 sbr. nmgr. 2). Þar kemur einnig fram að Kjölvrör systir Önundar bjó á Kjalvararstöðum og að þegar Önundur gifti dóttur

sína þá fylgdi henni hálfur Breiðabólstaður og “Hálsaland” með. Þá er frá því sagt að Tungu-Oddur hafði sauðahús sín í Reykholti (ÍF I, 192/193). Hvað sem hæft er í þessu er ljóst að Reykholt var orðin miðstöð og bústaður höfðingja þegar á 11. öld og í byrjun 12. aldar var stofnaður þar staður, en það þýddi að kirkjan í Reykholti var talin eigandi búgarðsins, og er slíkt fyrirkomulag yfirleitt merki um að jörðin hafi verið höfuðból. Í Reykholti bjó allt frá miðri 11. öld að minnsta kosti og fram í byrjun þeirrar 13. sama ættin, Reykhyltingar. Þeir röktu ættir sínar til Gríms háleyska sem var fyrsti landnámsmaðurinn sunnan Hvítár. Sonur hans átti að hafa búið í Geitlandi og var talinn forfaðir Reykhyltinga. Þeir koma fyrst fram í persónu Þórðar Sölvasonar sem bjó í Reykholti á seinni hluta 11. aldar og var prestur samkvæmt Bandanamanna sögu (ÍF VII, 361). Sonur Þórðar, Magnús, var líka prestur og er talinn meðal höfðingja sem tóku prestvígslu í biskupstíð Gissurar Ísleifssonar (Bsk I, 29) og það var hann sem stofnaði stað í Reykholti. Sonarsonur Magnúsar var Páll Sölvason, prestur og goðorðsmaður í Reykholti sem mjög kemur við Sturlu sögu (d. 1185). Sonur Páls, Magnús – sem líka var prestur – (d. 1223), lét staðinn svo af hendi við Snorra Sturluson um 1206.

Saga eignarhalds Reykholtssjarðarinnar er því óvenjuvel þekkt. Jörðin hefur verið hluti hins upphaflega landnámsbýlis (hvort sem hinn fyrsti bær hefur staðið í Reykholti eða á Breiðabólstað) og var komin í hendur Reykhyltinga þegar um miðja 11. öld. Þeir áttu hana til 1206 eða þar um bil þegar Snorri Sturluson komst yfir hana og bjó hann þar til dauðadags 1241. Eftir dráp Snorra var jörðin í höndum Sturlunga - og bjó þar lengst Egill Sölmundarson, systursonur Snorra (d. 1297). Af því að jörðin var staður komst hún undir forræði Skálholtsbiskupa við sáttargerðina í Ögvaldsnesi 1297 og var kirkjueign til 1907 og ríkiseign síðan. Á meðan Skálholtsbiskupar skipuðu staðinn í Reykholti var hann meðal helstu kirkjumiðstöðva landsins og sátu þar löngum helstu áhrifamenn í klerkastétt sunnanlands og prófastar í Borgarfirði.

Elsti kirkjumáldagi íslenskur sem varðveist hefur í frumriti er frá Reykholtskirkju og var fyrsti hluti hans skrifaður um 1180. Í þeim fyrsta hluta er ekki getið um jarðeignir kirkjunnar aðrar en að hún eigi heimaland allt og ýmis ítök víða um Borgarfjarðarhérað (DI I, 279-80). Í yngri hluta máldagans, sem gæti hafa verið skrifaður 1206 þegar Snorri tók við staðnum, er því bætt við að kirkjan eigi Breiðabólstað, Reykjaland og Hægindi og að sá sem búi í Reykholti skuli annast Háfsland (DI I, 350-51). Hugsanlegt er að þessar jarðir hafi bæst við eignir kirkjunnar frá því að fyrsti hluti máldagans var skrifaður en líklegra verður þó að telja að þær

hafi ekki verið tíundaðar í fyrstu umferð og séu í raun allar hluti hins upphaflega búgarðs. Orðalagið um Háf er sérstakt og á sér ekki margar hliðstæður. Það virðist þýða að Háfur hafi ekki verið talinn hrein eign kirkjunnar en að forræði fyrir jörðinni hafi fylgt húsbóndavöldum í Reykholti. Það má helst skýra þannig að Háfur hafi verið, eins og hinar jarðirnar, ein af útjörðum Reykhólts en að hún ein (ásamt hugsanlega Grímsstöðum) hafi ekki fylgt með í gjöfum til staðarins. Slíkt gæti orsakast af því að á hverjum tíma geta ein eða fleiri af útjörðum tiltekins búgarðs lent í höndum annara en búgarðseigandans, t.d. við arfaskipti. Þannig má ímynda sér að þegar Magnús Þórðarson stofnaði staðinn í Reykholti hafi Háfur og Grímsstaðir verið í höndum yngri systkina hans og hann því ekki átt þær til að gefa kirkjunni, en að jarðirnar hafi engu að síður haldist í fjölskyldunni og horfið aftur til bóndans í Reykholti í næstu kynslóð eða þarnæstu.

Í næsta máldaga Reykholtskirkju, frá 1358, eru sömu jarðir taldar, þ.e. Norðurreykir, Háfur og Hægindi en talað er um Breiðabólstaði báða (DI III, 123), og sést af því að þar hafa þá verið tvö bú. Auk þess höfðu þá bæst við eignir kirkjunnar jarðir lengra í burtu, s.s. Kjalvararstaðir og Hrísar. Texti þessa máldaga hefur verið eins í Hítardalsbók frá 1367 (DI III, 222) og er tekinn óbreyttur upp í máldagabók Vilchins frá 1397 (DI IV, 119-20). Frá 1463 er til skrá um kúgildi á jörðum Reykholtskirkju. Þá höfðu Grímsstaðir, Hofstaðir og Kópareykir bæst við eignir kirkjunnar en auk þeirra voru talin kúgildi á Norðurreykjum og á Breiðabólstað og hefur þar þá aðeins verið eitt býli. Þess er getið að Kjalavararstaðir og Hraunsás séu í eyði, en ekkert er minnst á Háf eða Hægindi (DI V, 399-400). Svo virðist sem staðarhaldarar í Reykholti hafi komist yfir allmargar jarðir í Reykholtsdal í kjölfar plágunnar 1402-4 en af skránni sést einnig að enn hafa margar jarðir verið í eyði meir en hálfri öld eftir að plágan gekk yfir og að smájarðir eins og Háfur hafa eyðst svo kyrfilega að þær hafa ekki verið flokkaðar sem sérstakar jarðir lengur. Til er máldagi Reykholtskirkju frá 1478 (DI VI, 173-74) og eru þar taldar allar jarðir sem kirkjan hafði nokkurntíma eignast, þ.á.m. Háfur og Breiðabólstaðir báðir. Hæpið er að túlka þetta skjal sem svo að þá hafi þessi býli öll verið í byggð, heldur virðist það fremur vera vandleg samantekt byggð á eldri skjölum um allar eignir kirkjunnar. Nú líður næstum heil öld þar til máldagi er samin þar sem getið er um jarðeignir kirkjunnar. Í Gíslamáldögum frá um 1575 eru taldar sömu jarðir og í kúgildatalinu frá 1463 og bendir það til að Háfur og Hægindi hafi hvorug byggst á ný eftir pláguna í upphafi 15. aldar og lönd þeirra hafi verið lögð undir staðinn.

Eftir siðaskipti komst festa á jarðeignir Reykholtskirkju, þeim hvorki fækkaði né fjölgaði fyrr en á 20. öld þegar flestar eignirnar voru seldar. Hægindi komst aftur í byggð á seinni hluta 17. aldar en að öðru leyti virðist byggð á svæðinu hafa verið stöðug. Húsmennskubýli var reist á rústum hins forna býlis Háfs á árunum 1913-19. Í landamerkjabréfi fyrir Reykholt frá 1898 er lýst merkjum fyrir alla spilduna sem á standa jarðirnar Reykholt, Breiðabólstaður, Norður-Reykir, Háfur og Grímsstaðir. Núverandi landamerki milli þessara jarða voru ákveðin þegar þær voru seldar undan ríkissjóði á 20. öld og gefa því enga hugmynd um upphaflega skiptingu jarðanna.

Fornleifaskrá

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (GK, BO o.s.fr.v.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðin minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: BO-199:001). Fornleifaskrá hvernar jarðar hefst á stuttu yfirliti yfir skiptingu jarðarinnar, eignarhald hennar og matsverð, og einnig er gefin stutt lýsing á náttúrufari og búskaparaðstæðum og fjallað um sléttun túna. Þar á eftir kemur listi yfir fornleifar sem fundist hafa heimildir um.

Í skránni fær hver minjastaður eina grein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvernar greinar eru grunnupplýsingar kennitala, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir kennitölu kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður, nátttröll eða hellir sem hefur t.d. verið notaður sem skjól fyrir fé eða til að geyma hey í). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða. Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins í gráðum og mínútum. Mæling hnattstöðu er gerð með GPS staðsetningartækjum og er mælt í miðju hvers

minjastaðar. Áætlað frávik frá miðju er um 5 metrar að meðaltali. Þar sem getur um "heimild um..." t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn, en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þó engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirbyggjandi upplýsinga með um 50 metra fráviki.

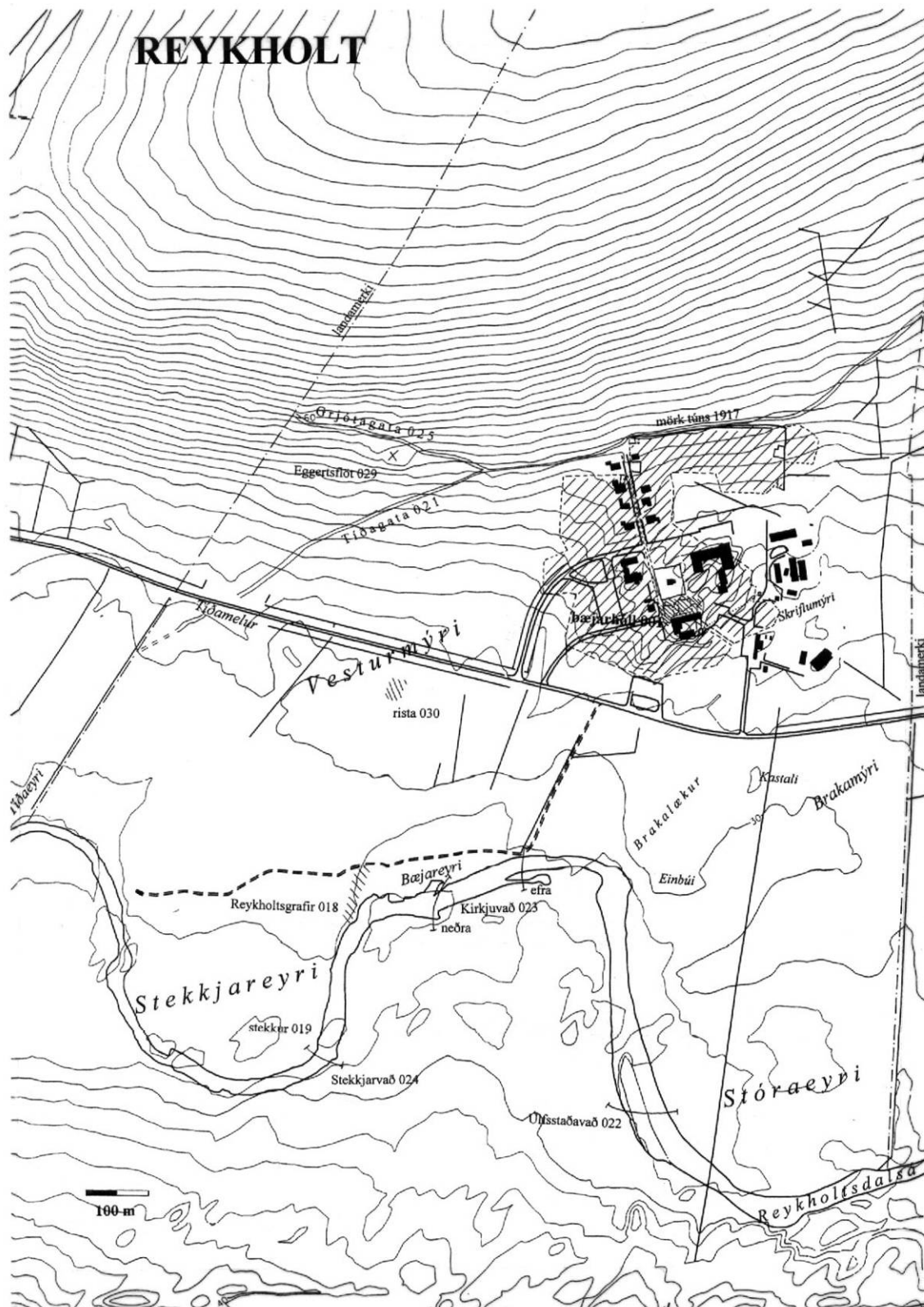
Í annari línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirbyggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt með öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Hættustig eru eftirfarandi: 1) engin hættu, 2) hættu, og 3) mikil hættu. Gerð er grein fyrir hver er hættuorsök hverju sinni. Þá er í síðustu línu getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í Heimildaskrá aftast í skýrslunni.

BO-199 Reykholt

Kirkjustaður. Skv. Landnámu voru sauðahús Tungu-Odds á Breiðabólstað í Reykjaholti - ÍF I, 192, 193. Staður frá seinni hl. 12. aldar. Háfur 1708: "Fornt eyðiból í Reykholtssstaðareign, bygt með staðar jörðunni Norður-Reykjum yfir 60 ár." Héraðsskóli frá 1930 (fluttur frá Hvítárvöllum)

1917: 95.726 m² = 30 dagsl. 3/5 þýft. Garðar 5.955 m². 1847: "Prestsetrið er landþraungt og kostalítið heimavið, töðuvöllur slæmur, þó nokkurn-vegin grasgefinn, og útheyskapur í meðallagi; en í Hælsheiði í Flókadal er selför góð, og í "Norðurlandi" vetrararbeit:" JJ, 120. 1884: "Ekkert kalt vatn rennandi fæst í Reykjaholti, nema í þessum litla læk [við Skriflu], enn þegar hann þrýtr [í þurrkum] og mönnum liggir á köldu vatni, er það tekið þar úr dýi; annars er Skrifluvatn mjög notað, það er t.d. mikið þægilegt að þvo sér úr því, þar það hreinsar vatna bezt." SV í Árb. 1884-85, 122 nmgr 1. "Landið er víða mýrlent, en valllendismóar eru með ánum. Sérstaklega í svonefndu Norðurlandi.

Grónar eyrar eru með Reykjadalssá." BB II, 332

BO-199:001 Reykholt bæjarhóll bústaður 64°39.871N 21°17.555V
 "Bærinn í Reykholti stóð sunnan kirkjugarðs á hæð sunnan undir norðurhálsinum ..." segir í örnefnalýsingu. "Suður af kirkjugarðinum er trjálundur en þar stóð gamli bærinn sem rifinn var á árunum 1933-35." segir í Byggðum og búum. Kristian Kaalund kom í Reykholt og segir 1877: "I sin nuværende skikkelse vander gården sine gavle, og altså også hovedindgangen, mod vest, lige mod dalmundingen."

Af lýsingu Sturlungu af aðför Þorgils skarða að Agli Sölmundarsyni í Reykholti 1253 má fá nokkra hugmynd um afstöðu bæjarhúsa 1253: "Gengu þeir norðan úr kirkjugarði Þórður [Hítnesingur] og hans menn en Bergur [Gunnsteinsson] sunnan frá laugu að suðurdyrum. En er þeir komu að durum hvoruntveggjum voru þær byrgðar rammlega. Þá tóku þeir það ráð að þeir lyftu Böðvari kampa upp á virkisvegginn og dró hann lokur frá hurðum. Gengu þeir þá inn hvorirtveggju og mættust fyrir skáladurum. Þá sóttu þeir eld í eldahús [gengu síðan í skálann, rannsaka litlustofu og loft]." - Sturl, 622.

Sigurður Vigfússon kom í Reykholt 1884 og gerði þá grein fyrir breytingum á afstöðu bæjarhúsanna: "Bærinn snýr nú til vesturs, enn fyrir austan bæinn standa nú mörg úthýsi: skemma, hesthús, fjós, og heygarður; fjósið stendr austast; undir þessum húsum er mikil upphækkun [003]. Samkvæmt því, sem sjá er af Sturlunga sögu, þá stóð hér hinn forni bær beint upp frá lauginni, og er þá eðlilegt samkvæmt þeirri húsaskipan sem þá var, að skálinn hafi staðið fremstr og snúið í austr og vestr, og framhliðin móti suðri, og eftir þeim skýrteinum, sem eg hefi fengið, stóð hér enn hinn gamli bær, enn var fluttr vestr þangað sem hann stendr nú. ... Síra Þórður prófastr, sem hér var næst á undan, færði hið gamla fjós og heygarð þangað, sem það nú er, austr frá bænum [var áður norðan við kirkjugarðinn - 012]. Síra Eggert Guðmundsson, sem hér var prestur, og mun hafa komið að Reykjaholti 1807, færði eitthvað hinn gamla bæ vestr á við, og umbreytti honum; því að eg sá meðal annars í kirkjubókunum í húsauppskrift og afhendingu í Reykjaholti 1783, að hér var þá mikil og gamaldags húsaskipun, t.d. stóra baðstofa, litla baðstofa, skáli, stofa, kalldyr og kvendyr, o.s.fr. Þegar eg kom að Hvanneyri síðar í þessari ferð, talaði eg við frú Ingibjörgu, ekkju séra Þórarins Kristjánssonar, sem var prestur í [116] Reykjaholti. Sagði hún mér, að maðr hennar hefði fært bæinn fram á hlaðið og suður á við, og fært hann alveg úr stað. Sá bær, sem gamalt fólk vissi um áður [í] Reykjaholti, og sem síra Eggert lét breyta, stóð austar enn þessi bær, sem síra Þórarinn færði; hann stóð rétt upp undan lauginni, og þar sem fjós, heygarður og útihúsin standa nú. Þetta skrifaði eg upp eftir Ingibjörgu, og að bæjarflutningnum var hún sjálf sjónarvottur, enn hafði hitt heyrt sagt um hinn gamla bæ, sem var, áður síra Eggert lét breyta." Árb. 1884-85, 115-116.

Fyrir sunnan gömlu kirkjuna í Reykholti er trjálundur á um 25x20 m svæði, heldur lengra N-S. Trén standa í hvirfing en eru þéttast upp við kirkjugarðsvegginn. Síðasti torfbærinn stóð á þessum stað og snéri göflum til vesturs, fram á hlaðið eins og það er nú. Stafarnir hafa verið í línu við, eða heldur vestar, en kirkjudyrnar. Sá bær hafði verið reistur eftir 1807 en áður stóð bærinn austar og snéri framhlið í suður. Nú stendur yfir uppgröftur á bæjarhólnum austan- og sunnanverðum. Malarhlað er vestanvið síðasta bæjarstæði en trjálundur á háhólnum. Síðasti torfbærinn virðist hafa náð fast upp að kirkjugarðsveggnum að norðan. Að sunnan er álma af skólahúsinu byggð upp á hólinn og hefur vafalaust skemmt mannvistarleifar þar. Þar austan við stóð líka til skamms tíma íþróttahús þar sem nú er fornleifauppgröfturinn. Ein gryfja hefur verið grafin þar sem síðasti bærinn stóð, inni í trjáreitnum.

Ávöl hólbunga á náttúrulegri hæð. Staðurinn þar sem síðasti torfbærinn var rís

hæst á svæðinu. Bæjarhóllinn er ekki minni en 50 m frá austri til vesturs (að 003 meðtöldu) og 30 m frá norðri til suðurs, en mjög bratt hefur verið niður af til suðurs.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917; Ö-Reykholt 1995, 5; BB II, 332; Kaalund, 317; Sturl, 622; Árb. 1884-85, 115-116.

BO-199:002 tóft kirkja

64°39.888N 21°17.545V

Kristian Kaalund kom í Reykholt 1877 og greinir þar frá kirkjunni: "Nord for gården i linje med denne ligger den simple græstørvskirke, som sædvanlig omgivet af den tilhørende firkantede kirkegård. Ved kirken er intet mærkværdigt [utan Sturlungareitur]."

Sigurður Vigfússon lýsti húsaskipan í Reykholti 1884: "Fyrir norðan bæinn stendr kirkjan, og þar mun hún hafa staðið á dögum Snorra. Hún stendr ekki eins vestarlega og bærinn nú, hefir því staðið nær því norður undan hinum gamla bæ. ... [Staðsetning Sturlungareits] er enn sönnun fyrir að kirkjan stendr á sínum gamla stað, þar sem hún stóð á dögum Snorra, enda sést hvergi annarstaðar í Reykjaholti votta fyrir neinum gömlum kirkjugarði eða kirkju."

Í örnefnalýsingu segir: "Kirkjugarðurinn náði í gamla daga þangað, sem kirkjan er nú. Var svo kirkjan flutt, en var áður þar, sem nú er leiði Guðmundar Helgasonar, en Þorsteinn prestur Helgason var grafinn fyrir kirkjudyrum." Suðurmörk garðsins munu ekki hafa breyst "en fyrst náði hann aðeins þangað norður sem kirkjan stendur nú ... Nú sést móta fyrir grunni gömlu kirkjunnar"

Kirkjutóftin er um 14 m sunnan við núverandi tréarkirkju, um 7 m norðan við suðurvegg kirkjugarðs og um 15 m austan við vesturvegg kirkjugarðs. Lágur torfveggur er fyrir suður- og austurhlíðum kirkjugarðsins sem upphaflega náði aðeins ekki lengra í norður en að núverandi tréarkirkju, en hefur verið stækkaður mikið til norðurs. Kirkjugarðurinn hefur verið sléttður og eru í honum nokkur birkitré. Stærð kirkjugarðs áður en hann var færður út til norðurs var um 30 m frá norðri til suðurs og um 44 m frá austri til vesturs. Kirkjutóftin er ekki í miðju þess svæðis heldur sunnan við hana.

Kirkjutóftin sést sem regluleg hvompa, 10 x 3 m að innanmáli, en vesturendinn er óljós því þar hafa verið sett leiði og er stakket á norðvesturhorninu (gröf Guðmundar Helgasonar). Inni í tóftinni sjálfri er aðeins eitt leiði, gröf Þórðar Sigurðssonar (d. 1920) og er hún sunnantil fyrir miðju.

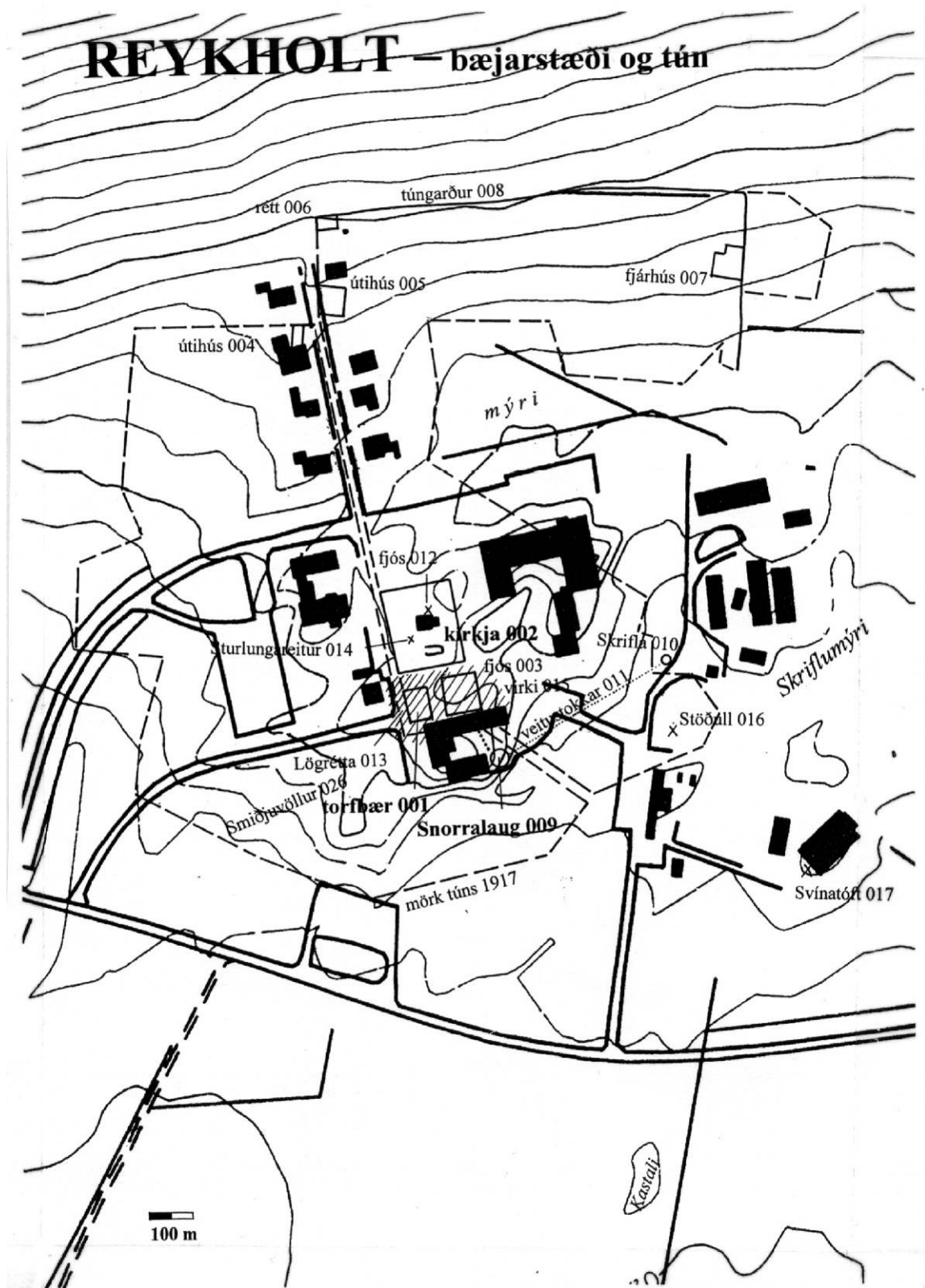
Hættumat: hætta vegna líkagraftar

Heimildir: Kaalund, 1877; Árb 1884-85, 115-16; Túnakort 1917; Ö-Reykholt, 3; Ö-Reykholt 1995, 5

BO-199:003 heimild um fjós

64°39.880N 21°17.514V

Sigurður Vigfússon lýsti húsaskipan í Reykholti 1884: "Bærinn snýr nú til vesturs, enn fyrir austan bæinn standa nú mörg úthýsi: skemma, hesthús, fjós, og heygarður; fjósið stendr austast; undir þessum húsum er mikil upphækkun." Sigurður taldi sig hafa heimildir fyrir að bærinn hafi áður staðið á þessum stað og verið fluttur vestur á fyrri hl.

19. aldar sbr. 001.

Á túnakorti frá 1917 eru sýnd "Heygarð, fjós ofl." fast austan við bæinn á bæjarhólnum. Þessi hús stóðu astantil á bæjarhólnum, aftan við síðasta torfbæinn, en náðu ekki lengra til austurs en kirkjugarðurinn. Slétt túnflöt, og hallar niður til austurs og suðurs en á suðvesturhluta svæðisins er nú fornleifauppgröftur.

Samkvæmt lýsingu Sigurðar Vigfússonar gætu bæjarhús hafa staðið á þessum stað áður en bærinn var færður vestar á hlaðið á fyrri hluta 19. Aldar. 1917 eru útihúsin sýnd sem ein bygging en á milli þeirra og bæjarins var kálgarður. Engar mannvirkjaleifar sjást nú á yfirborði. Þessar byggingar eru í raun hluti af bæjarhólnum.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917; Árb. 1884-85, 115-16

BO-199:004 heimild um útihús

64°39.979N 21°17.655V

Útihús var þar sem nú er austurendi á næstnyrsta íbúðarhúsinu vestan við íbúðargötuna sem liggur til norðurs frá kirkjunni, um 160 m norður af kirkjudyrum. Steinsteyppt íbúðarhús með garði í kring. Húsið er ekki mið kjallara. Malarvegur er á sama stað og vegur er sýndur á túnakorti - það er gamla heimreiðin að Reykholti.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

BO-199:005 þúst útihús

64°39.989N 21°17.629V

20 m ANA af 004, um 180 m norður af kirkjudyrum var útihús. Á þessu stað er nú auð grasflöt milli tveggja efstu íbúðarhúsanna austan við íbúðargötuna norður frá kirkjunni. Slétt grasflöt.

Á flötinni er upphækkun eða flatur bunki, um 10 x 10 m að stærð þar sem húsin hafa staðið. Í sverðinum glittir í grjót úr hleðslum.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

BO-199:006 heimild um rétt

64°40.012N 21°17.650V

Um 50 m norðan við 006 var rétt, um 220 m norðan við kirkjudyr. Hún hefur verið við hornið á túninu þar sem heimreiðin lá inn á það. Þessi staður er nú 10-20 m norðan við nyrsta íbúðarhúsið austanmegin við íbúðargötuna norðan við kirkjuna og liggur vegarslóði nú enn í beygju á sama horni, sennilega að hluta yfir réttarstæðið.

Að sunnan er grasflöt við hús en að norðan er malarborinn vegarslóði. Fast norðan við hann rennur lækjarspræna.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

BO-199:007 heimild um fjárhús

64°40.008N 21°17.352V

"... gömlu fjárhúsin voru austast og efst í túninu." segir í örnefnalýsingu. Fjárhúsin voru um 240 m beint austur af 005 og um 140 m norður af nyrsta og austasta gróðurhúsinu í Reykholti. Þessi staður er nú um 10 m austan við núverandi tún og er skjólgerði á milli.

Túnjaðarinn hefur færst lítillaga til vesturs en austan við eru mýrar og hefur verið þar töluvert rask vegna vatnsvetinga og trjáræktar. Á þessum stað er nú sinublettur og smápýfi það eina sem bendir til mannvirkjaleifa. Húsin voru byggð upp við túngarðin 008 að innan en 1917 hafði túnið verið aukið enn lengra til austurs þar sem nú er ekki lengur tún.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917; Ö-Reykholt, 4

BO-199:008 heimild um túngarð

64°40.008N 21°17.352V

Á túnakorti er sýndur "gamall garður" fyrir austurenda túnsins, nyrst. Hvergi sér nú móta fyrir túngarðinum. Þar sem síðustu leifarnar voru af honum 1917 er nú mói þar sem umtalsvert rask hefur verið. Meðfram túninu að norðan er nú skurður og gæti uppmokstur úr honum hafa hulið leifar garðsins.

Gamli túnjarðarinn er víðast komin undir samfelld tún eða byggingar. Norðaustast er þó mói þar sem garðurinn var.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

BO-199:009 *Snorralaug* laug bað 64°39.856N 21°17.492V

"Suður af Kirkjugarðinum [002] og austur af Lögréttunni [013], þar sem nú stendur skólinn, heitir Laugarhóll; er kenndur við Snorralaug, sem er hringmynduð laug, hlaðin upp austan við hólinn, fyrir neðan brekkuna." segir í örnefnalýsingu. Laugin er um 10 m ausan við austurgafli skólans í hvílt suðasutanundir Laugarhól (að vestan) og bæjarhól (að norðan). 8 m eru frá lauginni og að timburskúrs sem lokar göngunum sem liggja til norðurs inn undir bæinn.

1228: "Það var eitt kveld er Snorri sat í laugu að talað var um höfðingja. ... Sturla Bárðarson hafði haldið vörð yfir lauginni og leiddi hann Snorra heim ..." Sturl, 305.

1235: "Í Reykjaholti voru fyrir tvö hundruð manna ... Kom því svo að þeir sem á virkinu voru fundu eigi fyrr en Órækju menn allir voru komnir í húsin og höfðu gengið upp eftir forskála frá laugu." Sturl, 373-74.

1241: "Þá var virki öruggt um bæinn í Reykjaholti er Snorri lét gera. ... En þá Órækju bar skjótt að og riðu þeir Órækja í kirkjugarð og settu stiga við dyr þær er þar voru. Sturla reið [442] til þeirra dyra er til laugar voru og settu þeir þar stiga ..." Sturl, 441-42.

1252: "En er þeir voru mettir gengu þeir Þorgils og Þórður til laugar því að hestar voru eigi búnir. En er þeir sátu í laugunni mælti Þorgils: "Þórður, hvað þykir þér ráð að eg haldi sættina?"." Sturl, 602.

1253: "Gengu þeir norðan úr kirkjugarði Þórður [Hítnesingur] og hans menn en Bergur [Gunnsteinsson] sunnan frá laugu að suðurdyrum." [Aðför Þorgils skarða að Agli Sölmundarsyni í Reykholti] Sturl, 622.

1724: "Til er laugin í Reykholti með bekkjum fornaldarmanna, og vindauga því, er útrás vatnsins af lauginni skamtar. Er allt þetta meðalmönnum vorrar aldar svo hæfilegt, sem það hefði fyrir þá gjört verið. Eg vil ekki tala um munnmæli þau, sem sýna einn stein í gólfi laugarinnar, er verið skyldi hafa Guðmundi byskupi til hæfis á að sitja, svo hann hakaði þá vatnið undireins og það náði útrennslinu af því til gjörða vindauga. Eru þeir enn í dag margir menn, er sitjandi á sama steininum haka vatnið svovel sem Guðmundur byskup, og eru nú 487 ár frá hans andláti." Páll Vídalín: Skýringar, 42-43.

1748: "Dog er et fornemst at ved Stædet Reikholt er et varm Bad kostelig indrettet af gammeldags Folck i en Runding og temmelig stort. Til dette bad kommer det heede Vand over 40 Fafne under Jorden i udhuggene Steen rindende, hvor det har først sin Opgang og kand mand temperere dette heede Avnd med andet kaalt der og har sit Löb til samme Bad." Arnór Jónsson, Sýslulýsingar 1744-49, 110-111, 117.

1752: "Snorralaug er det i Island for Opbygningens og Alderdommens Skyld meest

beröfnte Bad, som, efter almindeligt Sagn, har faet Navn af den bekiendte Historieskriver Snorre Sturleson, der siges at have sat det i Stand. Man har ingen Vished herom; dog kan sees af Sturluna-Saga, at han har sat Reykholtsgaard i meget got Stand; han var ellers frugtbar paa Opfindelser, meget for Bygninger, og havde Evne nok til at fuldføre dem. Dette Bad brugte han meget: en lang Hvelving var den Tid bygget fra Gaarden lige need til Badet, saa at man kunde gaae frem og tilbage, uden at blive forkiölet. Landnama-saga giver ellers tilkiende, at dette Bad allerede i Tung-Odders Tid, for Aaret 960, da Reikholt endnu ikke var beboet, er ei elleene blevet brugt, men endog agtet som det allerbeste, da der dog fandtes Bade nok, næsten ve hver Gaard i Reykholt-Dalen. - Skribla kaldes en opvældende Kilde, som ligger 40 Skridt fra Snorrelaug, hvorfra denne hentere sit Vand igiennem en opmuuret og oven til lukket Rende: For Aabningen af Renden staaer en med et Rundt Hull igiennemboret Hælde eller flad Steen, hvori sidder en Prop, som kan trækkes ud hver Gang man vil have varmt Vand i Badet. En kold Bæk er ogsaa i Nærværelsen, hvorved Badet kan kiöles, naar det er for varmt. Snorralaus selv er opmuuret, deels af huggen Kampesteen, deels af Concreto thermarum, med Bænke rundt omkring, og Bunden flad. Badet er saa stort, at 50 Mand kunne römmes derinde; Vandet er meget klart og læt, dog er det ei frit for cremore thermrum hvis den faaer Tid til at voxer. Det bruges meget af Gaardens Folk og de næboende, som befinde dem meget vel derved." Reise, 113-114.

1810: "The bath is a circular bason, constructed of stones, apparently without any cement, but nicely fitted together. It is about fourteen feet in diameter, and altogether about six feet deep, the water being allowed to fill it to the depth of about four feet. The hot water is brought from a spring about 100 yards distant, by means of a covered conduit, which has been somewhat injured by an earthquake. We were told that cold water had been brought to it, so that, by mixing the hot and cold together, any desired temperature might be obtained. All round the inside, a little way under the surface of the water, was a row of projecting stones, placed apparently to serve the purpose of steps. Steps were constructed as an entrance to the bath, close to the orifice by which the hot water entered. At present it is not much used, and the bottom is covered with vegetable matter and soil." Mackenzie: Travels in the island of Iceland, 198.

1810: "We proceeded to this place for the purpose of examining an ancient bath, which has been constructed here for the reception of the hot water from an adjoining spring. The bath is of very simple construction - a circular bason, 12 or 14 feet in diameter, & 3 or 4 in dpeth - with one channel for the admission of the hot water from the spring - another for its exit - The temperarture of the water, entering into te bath, we found to be 112° - The average tempe of the bath, probably about 100°- The hot spring is 100 yds distant. It affords a considerable stream of water, the level for carrying which to the bath is not illconstructed. - This bath of Reykholt was constructed by the celebrated Snorro Sturleson, nearly 600 years ago. - At the present time it appears to be little used." E. hdr Henry Holland í Lbs pr í Árb. 1960, 23-25 sbr. ísl. þýð s. 195-96.

1815: "... a subterraneous passage ... communicated with the Snorra-laug, or "Snorro's Bath", situated directly at its base. This bath ... has survived the ravages of nearly 600 years, without requiring any reparation ... It is prefectly circular in form, about fifteen feet in diameter, and is constructed of hewn stones which fit each other in the most exact manner, anf have been joined together by a fine cement of bolus, and other matter found in the neighbourhood. The floor is paved with the same kind of tophaceous stone which composes the wall, and a stone bench, capable of containing upwards of thirty persons, surrounds the inside of the bath ... On reaching the bason,

the hot water is admitted through a small aperture, and when a sufficient quantity has been received, the orifice is closed up with a stone, and the water runs in its common channel down the valley. There is another opening at the bottom of the bason through which the water is suffered to run out, and the bath is by this means rendered perfectly clean. In most of the descriptions we have of this famous bath, it has been affirmed, that a supply of cold water is likewise brought to the bason for the purpose of reducing the temperature; but the statement is inaccurate, as there does not exist any cold water in the vicinity, nor can any other be obtained for economical or domestic purposes than what is brought from the hot springs. Those who avail themselves of it have to wait till the water in the bason is sufficiently cooled, when they descend by a flight of steps, and may have any depth they choose, not exceeding four feet. As the floor recedes from the centre it gradually becomes shallower, and close to the bench it is not deeper than to admit of children standing in it. In former times, it was customary for the whole family, without distinction of age or sex, to go to the bath together, and in some parts of the island it is practised at this day. Owing to the infrequency of its use, I found Snorra-laug rather in a neglected state; the water was muddy, and a quantity of soil had collected at the bottom. Having intimated a wish to bathe in it, the plug was taken out of the draining hole, and the current of hot water from Scribla was suffered to flow freely through it the whole of the night, so that on the morning of the 26th, before dressing, I stepped down to it from my tent, and had an opportunity of enjoying and appreciating to the full the beneficial luxury of the laug." Henderson, Iceland, 141-44.

1817: "Snorra Laug Sturlusonar. Laugin siálf er ummáls 21: al Danskt mál, nærfellt kringlótt, i henni eru Steinar af Svokölludu hveragrióti - hvört hæglega má með Öxi höggva, - Botninn er allur steinlagdur. Nockud er Laugin vidhöll, og því ad Dýpt framanverdt: 1 al 9 þuml: enn ofan til lidugt 1 al: Setid er ekki umkring alla Laugina, heldur er audt af því, vart 1 alin ad ofann, og rúmt 1 al. ad nedann." Fonleifaskýrsla Eggerts Guðmundssonar 25.8.1817, FF, 287.

1877: "Sydöst for gården falder tunet af med en stejl banke, tæt under den findes det bekendte varme bad Snorrulaug, hvis indretning traditionen tillægger Snorre. Badet består af et kreds rundt bassin, 5-6 al. i tværmaal, opmuret (af "hveragrjót") med lodrette vægge og flad bund; bassinets dybde er 1 1/2-2 al., nederst langs væggenes inderside løber et omtrent 1 kverter bredt og lige så højt stensæde; midt i bassinets bund ligger en stor firkentet sten, i hvilken man vil fortælle, at Snorres "fångamark" (c: bomærke) bestående i lians forbogstaver skal have været indhugget, hertil ses imidlertid intet spor. Bassinet har oftere været opmuret og istandsat, senest 1858 ..." Kaalund, 317.

1884: "Suðr frá bænum gengr brekka mikil, há og brött, sem myndar hól að sunnanverðu, og er hann kallaðr Laugarhóll. Hann er sléttur að ofan, og er þar fallett uppi á; landsunnan undir brekkunni er laugin, og er bratt mjög upp frá henni á þann veg. ... Laugin er kringlótt og um 12 fet í þvermál og um 3 fet á dýpt, allr botninn í lauginni er steinlagðr úr höggnum grjóti, og er hann hæstr í miðjunni, en lægri utan með; öll laugin umhverfis er laðin upp úr höggnum steini, og er neðst lágt þrep alt í kring, og svo barmarnir hlaðnir þar upp af. Úr lauginni má aptr hleypa vatninu, svo hún verði nær þur. Er þar gat með eirhólk innan, og þar tappi í. Allt þetta er vel gert og haganlega til búið. Vatnið í lauginni má kæla hæfilega, bæði með því að hleypa hinu heita vatni út úr stokknum fyrir ofan lokræsið, eða með því að veita köldu vatni inn í hann, sem þar er auðfengið nema í þurkatíð. Laugin liggur mjög lágt, og er einkannlega í skjóli við laugarhólinn bæði fyrir norðri og vestri. Frá lauginni og upp að fjósdýrum [003] er styzt. Það er nær 100 fet; þetta á vel við afstöðu hins forna

bæjar frá lauginni [sbr. 001 og 003] og þær dyr, sem sagan talar um. Síra Vernharður, sem var prestur í Reykjaholti lét gera við lagina 1858. Það gerði Þorsteinn steinsmiður Jakobsson frá Húsafelli. Hann er nú dáinn. Hér er reyndar ekki fullkunnugt, hversu mikið; enn mest mun það hafa verið það, að hann hreinsaði lagina vel upp, því að jarðvegr hafi myndast kring um hana, sem var fallinn ofan í, og svo mun hann hafa gert eitthvað [117] við barmana, þar sem steinar kunna að hafa verið fallnir úr, og höggvið steina til þess." Sigurður Vigfússon í Árb 1884-85, 116-117.

1948: "Snorralaus er undir háum hól, austan við hin forna Reykholtshæ. Í hana er veitt vatni frá Skriflu, um 120 metra vegalengd, í hlöðnu neðanjarðar ræsi. Laugin er kringlótt að lögun, og er yfirborð hennar 3.87 metrar að þvermáli, en dýpi frá botni til barma nokkuð mismunandi. Er það minnst 0.75 metrar, en víðast einn metri ... Þegar séra Vernharður Þorkelsson kom að Reykholti 1855, var Snorralaus komin í hrörnunarástand. Þótti presti ekki mega lengi við svo búið standa. Faðir minn, Þorsteinn Jakobsson á Húsafelli, hafði þá fengist mikið við það að höggva grjótt bæði í kvarnir og legsteina. Fær prestur hann því til þess að hlaða lagina upp að nýju. Að verkinu loknu vill séra Vernharður láta sín að einhverju getið fyrir þessar umbætur, því að faðir minn hlóð hana frá grunni, en þó af sömu stærð og gerð og áður var. Lét prestur færa stein á laugarbarminn, og á þann stein hjó faðir minn eftir fyrir mælum prests "V.Th. 1858" Stafirnar V.Th. eru fangamark séra Vernharðs. Hann skrifaði sig Þorkelsson." Kristleifur Thorsteinsson: Úr byggðum Borgarfjarðar II, 200-201.

1959: (Árið 1959 fór fram viðgerð og endurbygging að hluta á Snorralaus. Þorkell Grímsson hafði umsjón með verkinu fyrir hönd Þjóðminjasafns. Í grein um viðgerðina í Árb 1960 gerir hann grein fyrir eldri lýsingum á lauginni og kemst að því að mögulegt sé að laugin hafi verið þrengd aðeins við viðgerðina 1858, úr um 4,20 m í um 3,8 m. Hinsvegar telur hann að laugin hafi alltaf verið jafndjúp og staðið á sama stað með sama lagi. Hann telur jafnframt líklegt að hellulögnin í botni laugarinnar sé mjög gömul og hafi ekki verið átt við hana í viðgerðum síðari alda. Hveragrjótt mun nú ekki finnast í Reykholtshönd, þó ekki sé lokað skotið fyrir að það hafi verið til þar áður og notað allt í veggheðslur. Nú mun það nærtækast í landi Úlfstaða og Kópavæjka. Af teikningu sem gerð var af lauginni áður en viðgerð hófst 1959 sést að laugarbarmarnir voru "skörðóttir, misháir jafnvel á löngum köflum, og sums staðar farnir að slúta vegna þrýstings utan frá. Þar sem þeir voru hæstir, voru 5 hleðslulög, fæst voru þau 3. Veggheðin, mæld frá botni, var 54-84 sm, botnsetið var 18-22 sm á br., hæð þess 15-20 sm, þvermál laugarinnar 3.70-3.90 m. Þá var botninn mishár, eins og hann hefur sjálfsagt verið lengi, en annars lítt skemmdur. Tröppurnar, sem hafa eftir heimildum að dæma, alltaf verið næst aðrennslisopin, höfðu hrundið. Í lýsingu Kálunds segir, að í þeim séu fjögur þrep. Vorið 1959 var tæpast hægt að tala um tröppur í lauginni, en tvær tilhöggvar hveragrjóttshellur voru á tröppustæðinu, báðar lausar. Lá önnur á botni, en hinna var tyllt ofan við hana. á barminum beint upp af þeim lá blágrýtishella. Þegar neðstu hellunni var lyft frá botni, sást undir henni blágrýtishella, tilhöggvin og regluleg í laögun, auðsjáanlega neðsta þrep úr tröppum, en sokkin í laugarbotninn. Steinn sá, sem séra Vernharður lét meitla í fangamark sitt og ártalið 1858, var á sínum stað, yfir aðrennslisbarminum, fangamark og ártal vel glöggt, og leifar af rauðri menju eða málningu í stöfunum. Ekki sást neitt af þeim lokaútbúnaði, sem eldri lýsingar geta um, en þarna kvað hafa verið hella með opi og tappa, - mun það löngu horfið. Engin mrki um, að hús hafi verið yfir lauginni, eru nú sjáanleg." (s. 42) Þorkell telur að vel geti staðist að laugin hafi verið hlaðin frá grunni 1858, þrátt fyrir orð SV um hið gagnstæða. "Lítið sem ekkert virtist hafa verið gert við lagina á þeim liðlega hundrað árum, sem liðin voru, nema hvað menn höfðu slett steinsteypu í sprungur á stöku stað. Frá yfirfallsopinu lá járnþípa gegnum vegginn og

undir jörðu niður að frárennslisstokknum; var hún fest við vegginn með steinsteypu." (s. 42) Við viðgerðina 1959 voru grafin ræsi, fram úr gangagólfinu niður undir laug og tengdur frárennslisstokknum, og annað frá aðrennslisstokknum, meðfram lauginni að norðan og vestan að opi frárennslisstokksins. Opið var byrgt með járnrist. Einnig var gert ræsi frá aðrennslisstokknum að austanverðu og niður að opi frárennslisstokksins. "Í botn allra skurðanna var sett gróf mól, og í þá, sem umlykja laugina, voru auk þess lagðar hellur, þvert yfir þá og rétt ofan við malarlagið, en heyjatorf yfir hellurnar. Þegar viðgerðinni á laugarveggnum var að ljúka, voru skurðirnir byrgðir með lausum jarðvegi. Alls staðar þar sem grafið var, komu menn miður á eitilharða móhelli, jafnvel þétt við veggina. En uppi við barmana var laus mold." (s. 43) Laugin mun hafa staðið tóm í frostum oftar en einu sinni og telur ÞG að það geti skýrt afhverju veggirnir voru farnir að slúta og efstu steinarnir lausir eða horfnir. "Botninn var að jafnaði hæstur í miðju, þó mun hæsti bletturinn vera úti við set." en ÞG telur mögulegt að frostverkun hafi aflagað botninn og geti það skýrt afhverju hann var hæstur í miðju. "Þann 15. júní hófst vinnan við sjálfa laugina. Upphaflega hafði ekki verið ráðgert að eiga við neitt nema barmana og tröppurnar, en Snorralaus leyndi á sér, hún var verr farinn en nokkurn hafði grunað. Steinarnir voru margir mjög tærðir, efstu fjögur hleðslulögin að metu ónýtt og níu steinar í neðsta laginu. Hins vegar var setið í allgöðu lagi og botnhellurnar yfirleitt heilar. Fór svo, að mestallur laugarveggurinn var rifinn. Þá kom í ljós, að hvergi var troðinn leir milli steinanna (sjá lýsingu Hendersons), og að neðsta lagið, sem mönnum hafði sýnt, að væri úr mjög þykkum steinum, var í rauninni hlaðið úr hellum, fremur þunnum, reistum á rönd. Auk þess sást, að botnhellurnar eru allar úr hveragrjóti. Það, sem nýtilegt þótti af steinum, sem rifnir voru úr hleðslu, var höggvið til á ný, en það var tiltöluega fátt og varð ódrjúgt. Loks vantaði þrjá steina í botnsetið, við skörðin að norðan og sunnan. Tröppurnar þurfti að endurnýja, og óhjákvæmilegt var að hækka laugarbarmana, en upprunalegri tölu hleðslulaganna var haldið. (Nýtt grjót var tekið í landi Úlfsstaða og Kópaleykja) ... Þegar ekki vantaði nema eitt lag ofan á hinn endurgerða laugarvegg, var teypt á bak við hann til að styrkja hann og þétta. Steinarnir í efsta laginu, og hinir nýju í botnsetinu og tröppunum, voru einnig festir með steypu. Tröppurnar voru ekki færðar úr stað; voru höfð í þeim tvö þrep, eins og síðast, og blágrýtishella lögð við barminn ... Fremsti hluti aðrennslisstokksins var hlaðinn á ný, úr sama grjótinu, en nýhöggvin hveragrjótshella sett á barm opsins. Þá var yfirfallið fært 4 sm ofar; er það nú í 70 sm hæð frá botni á sama stað. Umhverfið var lagfært. Var ekið mold í laugarhvilftina og sléttað úr ójöfnum, síðan tyrft yfir hana. Var stefnt að því að viðhalda hinu sérkennilega skárlagi hennar. ... Botn [laugarinnar] var ekki hreyfður, svo að í rauninni er mishátt upp á barma, en þeir liggja í nákvæmlega sama fleti. Vegg hæðin er mest við suðurhluta laugarinnar, eða 87 sm." (s. 44-45) - Þorkell Grímsson í Árb 1960, 34-45.

Laugin sjálf er í ágætu ásigkomulagi þó að efstu steinar vestanmegin séu aðeins farnir að síga inn fyrir brúnir. Rof er í grastorfinu á bökkum laugarinnar vegna ágangs gesta og er þar nú fermur ósnyrtilégt.

Hættumat: hætta vegna mannaferða

Heimildir: Sturl, 305, 373-74, 441-42, 602, 622; Páll Vídalín: Skýringar yfir fornryðri lögbókar, Rv. 1854, 42-43; Sýslulýsingar 1744-49, 110-111, 117; Reise, 113-114; Mackenzie: Travels in the island of Iceland, 198; Árb. 1960, 23-25; Henderson, Iceland, 141-44; FF, 287; Kaalund, 317; Árb 1884-85, 116-20; Túnakort 1917; Kristleifur Thorsteinsson: Úr byggðum Borgarfjarðar II, 200-201; Ö-Reykholt, 3; Árb 1960, 19-45.

BO-199:010 *Skrifla* hver

64°39.893N 21°17.374V

Skrifal nefnist hver í austurjaðri túnsins, neðan við Skriflumýri, en vatnið úr honum er leitt í Snorralaug 009. Skrifla er um 120 m ANA af Snorralaug, fast vestan við heimreið að gróðurhúsum.

Áður í túnjaðri, nú á grasflöt austan við gistihús og vestan við gróðurhús og veg að þeim. Talsvert rask hefur verið í kring vegna nýtingar heita vatnsins.

1752: "Skribla kaldes en opvældende Kilde, som ligger 40 Skridt fra Snorrelaug, hvorfra denne hentere sit Vand igiennem en opmuuret og oven til lukket Rende." Reise, 113-14.

1815: "The water is supplied from a hot spring fountain, called Scribla, which is situated about 500 feet in a northerly direction, in a hot morass, where numerous boiling springs make their appearance." Henderson, Iceland, 141-44.

1817: [sjá einnig 009 og 011] "Framann til við hverinn, og lægra enn hann, er audsiánleg býrgdt gat eitthvört, með þétt í feldu grióti, og hveraleir á milli, hefur þar líklega verid eitt gat hversins, er menn hafa býrgdt, til þess þarmed, að vilja auka vatnsmegn hversins. á hver þessum, - sem kalladur er Skrifla - er eckert gat svo stórt, að með Baugfingursgildri spýtu, verdi nidurumm komist; hann er allur í Botninn Steinlagdur, og ei dýpra vatnid, þar sem dýpst er, enn 6 þuml. - eg meina á sléttu vatni. Þessi [288] mörgu og smáu augu, hefi eg ej gétad fundid á neinum hver, hér í dal, ödrum." Fornleifaskýrsla Eggerts Guðmundssonar 25.8.1817, FF, 287.

1884: "Í austr landnorðr, langt upp frá lauginni, er hver, sem heitir Skrifla og þar nálægt annar, sem heitir Dynkr. Í báðum er sjóðandi vatn" SV í Árb 1884-85, 116.

Nú er steipt yfir hverinn og liggja frá honum leiðslur í allar áttir.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917; Reise, 113-14; Henderson, Iceland, 141-44; FF, 287; Árb 1884-85, 116

BO-199:011 *veitustokkar*

64°39.879N 21°17.424V

Veitustokkar liggja neðanjarðar frá Skriflu 010 í Snorralaug og heim undir bæinn. Tveir stokkar liggja milli laugarinnar og hversins og einn norðar frá hver í átt að bæjarhólnum (003 sbr. 001). Sá síðastnefndi er talinn vera gufuleiðsla. Stokkarnir hafa komið í ljós við framkvæmdir 1929, 1964 og 1984 og voru gerðar fornleifarannsóknir á þeim í tvö seinni skiptin. Til þeirra sést nú ekki á yfirborði.

Næst lauginni er allmikill jarðvegsbunki yfir stokkunum og er vestasti hluti bunkans framhald eða hluti af bæjarhólnum. Næst hvernum, allt að um 30 m frá honum, hljóta stokkarnir að liggja mjög grunnt.

1748: "Til dette bad kommer det heede Vand over 40 Fafne under Jorden i udhuggene Steen rindende, hvor det har først sin Opgang og kand mand temperere dette heede Vand med andet kaalt der og har sit Löb til samme Bad." Arnór Jónsson, Sýslulýsingar 1744-49, 110-111, 117.

1752: "Skribla kaldes en opvældende Kilde, som ligger 40 Skridt fra Snorrelaug, hvorfra denne hentere sit Vand igiennem en opmuuret og oven til lukket Rende: For Aabningen af Renden staaer en med et Rundt Hull igiennemboret Hælde eller flad Steen, hvori sidder en Prop, som kan trækkes ud hver Gang man vil have varmt Vand i Badet. En kold Bæk er ogsaa i Nærværelsen, hvorved Badet kan kiöles, naar det er for varmt." Reise, 113-14.

1810: "The hot water is brought from a spring about 100 yards distant, by means of a covered conduit, which has been somewhat injured by an earthquake. We were told that cold water had been brought to it, so that, by mixing the hot and cold together, any desired temperature might be obtained." Mackenzie, Travels, 198.

1815: "... Scribla, ... is situated about 500 feet in a northerly direction ... [The water] is conveyed by means of a subterraneous aqueduct, constructed of stones, which are cemented together in the same way as those which form the bath. In the year 1733, this conduit was deranged by an earthquake, and again repaired by the Reverend Dean Finn Jonsson, afterwards bishop of Skalholt; but it has since been broken at different places." Henderson, Iceland, 141-44.

1817: [sbr 009 og 010] "Frá Lauginni eru 5 al: 18 þuml: af rennunni óbýrgdt, so er býrgdar af henni, með þétt samsettum samslags steinum, og i lauginni eru, 141 al 18 þuml. þá eru að hvernun óbýrgdar 51 al: 15 þuml: - Jarðvegur þickur, er ofann á öllu því sem býrgdt er af rennunni. Nálægt miðunni af þessum 51 al: 15 þuml. er giördt skard, so diúpt, að þá úr því er alt tekid, rennur úr rennunni til baka allt vatn, og þannig má hreinsa burt, öll Saurindi úr þessum opna parti rennunnar, út um Skard þettad." Fornleifaskýrsla Eggerts Guðmundssonar 25.8.1817, FF, 287.

1877: "Bassinets [009] har oftere været opmuret og istandsat, senest 1858; derimod skal ledningerne, der fører vandet til, og fra badet, være urörte. Vandet til Snorralaug kommer fra den, 150-200 al. herfra, omtrent i lige linje med gården [318] liggende hver Skrifla. Fra denne er der et kort stykke i kiselgrunden udhugget en åben rende for vandet, derpå fortsætte renden under jorden, til dels ikke ubetydelig under overfladen, indtil den i nærheden af Snorralaug igen bliver åben og sluttelig udmunder i denne noget under bassinets överste rand; på højre side af renden fører fire trappetrin ned til bassinets bund. Aflöbet fra badet finder sted gennem et hul eller rör, der er anbragt ved grunden af bassinet og går gennem væggen i sydlig retning; ved i højere eller mindre grad at tilstoppe dette kan man holde vandet i forskellig højde i bassinet, dog bliver det på grund af tillöbsrendens plads aldrig mere end totredjedel fuldt. Når basinet nylig er fyldt fra Skrivla, er vandet så hedt, at man kun med nöd tåler at holde en finger i det; dog har man vistnok aldrig haft en koldtvandsledning til at temperere det med ... Derimod har man formodenlig ladet vandet i Snorralaug afköles ved nogen tid för benyttelsen at stanse tilströmningen. Dette kan ske ved enten at spærre rendens munding, hvorved vandet löber ud gennem en anden kunstig rende, der forbinder hovedrenden med bækken fra aflöbsröret, eller ved at bryde et hul på den Skrivla omgivende af græstörv og hveragrjót opbyggede væg, hvorved aflöbet fra denne hver foregår her igennem." Kaalund, 317-18.

1884: "... úr Skriflu gengr lokræsi undir jörðinni; það er allt úr höggnum steini, sem maör getr séð; frá Skriflu ofan í laug er 175 álnir, þar af eru 30 álnir frá miðju hversins að lokræsinu; það er að segja, vatnið rennr fyrst úr hvernun í opnum stökk, þangað til það kemr í lokræsið." SV í Árb. 1884, 116 "Við lokræsið hefir aldrei verið neitt gert. það menn vita." Sama, s. 120 "... þegar kæla skal vatnið í [lauginni] hæfilega, og kalda lækjarsprænan þrýtr [122] í miklum þurkum, þá er þannig um búíð, að lokræsið er opið rétt við laugina, svo sem 8-9 fet, þar skiftist það í tvent, og liggir annað út úr, og má þar í hleypa vatninu með því að stemma það, er í laugina gengr, og láta þannig vatnið í henni kólna. Líka má hleypa vatninu út úr Skriflu, enn stemma lokræsið eða stökkinn upp frá við hverinn, og gjörir það sömu verkun." Sama 121-22.

1929: "Við jarðrask nokkurt í Reykholti sumarið 1929 fannst önnur grjótredda [en sú, sem liggur frá Skriflu til Snorralaugar] með hverahrúðursteinum yfir; voru þeir íhvolfir að neðan. "Tel ég vafalaust, að þetta hafi verið gufuleiðsla frá Skriflu til bæjar," skrifar séra Einar Pálsson [í bréfi til Þjóðminjavarðar 16.11.1929], um leið og hann sendi einn af steinum til Þjóðminjasafnsins. Enn fremur skrifaði hann: "Rennan kom fram rjett við norðvesturhorn hlöðunnar, sem bygd var hjer í sumar, og stefnir skáhallt við hlöðuna, til suðvesturs og norðausturs, en hlaðan snýr austur og vestur. Tel jeg líklegt, að eystri endi rennunnar beygi bráðum við í áttina til Skriflu.

Hina leiðina kannaði jeg með stöng nál. 2 m; heldur rennan þar beinni stefnu, en er mjög fyllt með hveraleðju." Ekkert var kunnugt áður um þessa rennu eða leiðslu, og er sennilegt, að hún sje forn." Matthías Þórðarson: 'Reykholt' Morgunblaðið 20.07.1947.

Í Safnaukaskrá Þjóðminjasafns segir svo um steininn, Þjms. 10584: "Leiðslusteininn, eins konar, hluti af rennu eða pípu, sem hveragufa eða - hiti hefur verið leidd eptir inn í baðklefa eða stofu í Reykholti. Fannst þar steinn þessi, sem er úr hverahrúðri, ásamt fleiri slíkum steinum, er þar var verið að grafa fyrir húsi. Er steinninn ílangur og óreglulega lagaður, um 44 cm að l. og 26-33 að br. og um 20 að þykkt, og höggvin eptir honum, langsum, annars vegar, ca. 15 cm. breið skora, svo sem helmingur væri af sívalri pípu, dýptin um 7.5. Eru sýnilega mannaverk á henni. - Þessi leiðsla var svo neðarlega í jörðu, að hún virðist kunna að vera frá Sturlungaöldinni. Hún virðist hafa staðið í sambandi við Snorralaug."

1959: "Nú á dögum er hvergi lækur í nánd við Snorralaug [sbr. lýsingar um kalt vatn til að kæla laugina]. Hins vegar er breið lág niður eftir túninu, skammt austan við hana, liggur hún niður frá hverasvæðinu og minnir á þornaðan, uppgróinn lækjarfarveg. Ef til vill hefur eitt sinn runnið lækur úr blautri mýri, sem verið hefur ofan við hverasvæðið, áður en túnið var stækkað austur og norður eftir, en þess sér engin merki, og er það sízt undarlegt, þvíáll skonar jarðrask hefur átt sér stað í kringum hverina í sambandi við virkjun Skriflu. Vatnið sem rennur úr henni í Snorralaug, er nú látið kólna í lauginni. Er að- og frárennsli (nema við yfirfall að sjálfsgöðu) stöðvað, þegar laugin er full. Er nú pípa fremst í aðrennslisstokknum og vatnshani á. Laugin er mjög hæfilega heit, þegar staðið hefur í henni yfir nótt eða svo. ... Aðrennslisstokkurinn er nú alls staðar byrgður, bæði tilhöggnum steini og jarvegi, nema allra fremst, þar stendur hann upp úr og eru lausir steinar þar yfir honum. Enginn virðist muna eftir stokk þessum öðruvísi, en sumum fullorðnum mönnum er í fersku minni, þegar ... hliðarstokkur [sá sem Kaalund og SV minnast á] var í notkun. Komu leifar hans greinilega í ljós, þegar grafið var kringum laugina sumarið 1959." Þorkell Grímsson í Árb 1960, 41.

1964: Haustið 1964 komu í ljós tveir neðanjarðarstokkar þegar verið var að grafa fyrir skolpleiðslu. Þorkell Grímsson vann síðan við rannsóknir á þessum stokkum í um sjö vikur. Voru grafnir sex skurðir á ýmsum stöðum milli Skriflu og Snorralaugar og komu í ljós tveir vatnsstokkar milli hversins og laugarinnar, og er annar eldri og óvirkur. Norðan við þessa stokka var sá þriðji sem hefur verið gufustokkur, en það er merkt af því að hann liggur upp í bæjarhólinn og engin merki eru um að vatn hafi nokkur tíma runnið í honum. Uppgriftarskýrsla er í Árb 1987, 99-110.

1984: Það haust var enn grafið fyrir holræsi í Reykholti og fór skurðurinn í gufuleiðsluna og eyðilagði hana á um 14 m kafla. GÓ og ÞG rannsökuðu ummerki og er uppgraftarskýrsla í Árb 1987, 110-113.

GÓ og ÞG telja hugsanlegt en ekki líklegt að gufan hafi verið notuð við matargerð. Sömuleiðis telja þeir mögulegt en ekki líklegt að gufan hafi verið notuð til upphitunar, enda endar stokkurinn talsvert fyrir austan bæjarhúsin. Líklegast þykir þeim að gufustokkurinn hafi verið fyrir þurrabað og að það hafi verið í notkun fyrir 17. öld, líklega á miðöldum. Árb 1987, 114-18.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Sýslulýsingar 1744-49, 110-111, 117; Reise, 113-14; Mackenzie, Travels, 198; Henderson, Iceland, 141-44; FF, 287; Kaalund I, 317-18; Árb. 1884, 116, 121-22; Túnakort 1917; Matthías Þórðarson: 'Reykholt' Morgunblaðið 20.07.1947; Árb 1960, 41; Árb 1987, 99-122.

BO-199:012 heimild um fjós

64°39.899N 21°17.551V

Í lýsingu sinni á Reykholti frá 1884 segir Sigurður Vigfússon: "Fyrir norðan kirkjugarðinn eru margar rústir. Þar var áður hið gamla fjós og heygarðr og fleiri úthýsi.... Síra Þórðr prófastr, sem hér var næst á undan, færði hið gamla fjós og heygarð þangað, sem það nú er, austr frá bænum [þ.e. 003]. ... Í haust, eftir að eg var farinn frá Reykjaholti, var grafinn grunnr undir kirkjuna, sem á að færa nokkuð norðar, ofan í hinar gömlu rústir, sem þar eru, og áður eru nefndar, og þá á að stækka kirkjugarðinn norður á við; þá segir síra Þórhallr mér þannig "Fyrir norðan kirkjugarðinn, 20 fet frá honum, þar sem rústir eru eftir fjós, hesthús og heygarð, fannst mykjuskán, og að allra dómi er við vóru, flór (fjósflór), á 5-6 feta dýpt; þar hafa auðsjáanlega lengi verið peningshúsin, enda fyrst færð fyrir fáum árum."

Þessar tóftir hafa verið þar sem núverandi trékirka stendur, sennilega fast norðan við kirkjugarðinn sem þá var, en flórin sem grafið var niður á 1884 hefur verið 1-2 m norðan við kirkjuna.

Nú í kirkjugarði og eru all margar grafir næst kirkjunni að norðanverðu þar sem rústir gætu verið undir.

Hættumat: hætta vegna líkagraftar

Heimildir: SV Árb. 1884-5, 115-116, 122

BO-199:013 Lögrétta

heimild um gerði

64°39.871N 21°17.573V

"Fyrir framan gamla bæinn var stykki í túninu, sem nefnt var Lögrétta, þar sem nú er skrúðgarður prestsins, og eins og á miðja flöt fyrir framan skólann." segir í örnefnalýsingu.

Miðað við þessa lýsingu er meginhluti Lögréttunnar undir gömlu heimreiðinni, sunnan og suðaustan við prestbústaðinn og vestan við gamla bæjarstæðið og skólann. Túnstykkið "Lögrétta" mun að sönnu hafa náð yfir mun stæra svæði en mannvirkið og er sennilegt að megnið af því sé norðan við heimreiðina. Undir malarvegum, skrúðgarði að norðan, gömlu bæjarstæði að austan og grasflöt að sunnan

"Eggert Guðmundsson (1817) segir í fornleifaskýrslu að í Reykholti "sést líóslega til Dómhrings þess er menn seigia hér hafi verid. er hann nærfelt krínglóttur, af Torfi, eingin steirn i midiu, enn Dýrnar sínaz að hafa verid móti austri." FF, 288. Kaalund segir þannig frá hringnum: "Einnig í Reykholti verður fyrir eitt lögréttunafnið, svo nefnd "lögrétta", sem er ekki hústöft, heldur hringmynduð girðing, sem lítur nú út eins og garðbútur svo sem hringbogi í túninu fyrir framan bæinn, en bæjarhlaðið hefur skorið nokkuð af honum." (Ísl. sögust. I,236; Kaalund, 319). Árið 1884 var Sigurður Vigfússon í rannsóknarferð um Borgarfjarðarhérað og gerir svipaða lýsingu á þessari tótt. "Vestr undan bænum í Reykjaholti eru leifar af gamalli girðingu, sem kölluð er lögrétta; hún er þó fullkomlega hálf af brotin af hlaðinu fyrir framan bæinn eða tröðunum; þvermálið þar sem þessi hringur er af brotinn af traðarveggjunum, er, að því er mælt verður, 40 fet, enn dálítill hóll í norðrarmi hálfhringsins gjörir mælinguna nokkuð óvissa,..." (Árb 1884-85,121) Ekki hafa fundist yngri heimildir um þessar minjar, en nú eru þær horfnar með öllu. Stæði gamla bæjarins í Reykholti hefur verið sléttað og ekki vottar fyrir rústum hans, tröðunum eða lögréttunni á yfirborði. Vestan bæjarins er nú vegur og kann hálfhringurinn að hafa lent í vegastæðinu. Loftmyndir voru teknar af Reykholti 3. júlí 1990, en ekki sást votta fyrir minjum á þessu svæði. Guðrún Sveinbjarnardóttir (pers.com.) segir jafnframt að ekki séu neinar minjar þar sjáanlegar. Ekki er ólíklegt að lögréttan hafi verið horfin fyrir árið 1930, því þá friðaði Matthías Þórðarson aðrar minjar í Reykholti. Hann nefnir ekki hringgarðinn, þrátt fyrir að vísa oft til skrifa Sigurðar Vigfússonar í friðlýsingaskjölum." Dómhringar 1.

"Ekkert er vitað um nafnið Lögrétta. Ég man ekki til að hafa heyrt það notað í daglegu tali og [Vilhjálmur Einarsson] kannast ekkert við það." Jón Þórisson 1995 í svari v. spurningum Örnefnastofnunar. Austurhluti Lögréttunnar hefur eyðilagst er bærinn var færður vestar á fyrri hluta 19. Aldar en sá vestari við vegarlagningar og framkvæmdir á 20. öld.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Reykholt, 3; Dómhringar 1; FF, 288; Kaalund, 319; Árb 1884-85,121.

BO-199:014 *Sturlungareitur* heimild um legstað 64°39.890N 21°17.562V

1877: "... det nordvestlige hjørne af kirkegården bærer navnet "Sturlúngareitr" (reitr - ager, mark, afdelt jordstykke); på grund af navnet siges denne plads at have nydt en vis anseelse, så at mere fremragende mænd jævnlig skal have ladet sig jorde her; dog er det ikke let at vide, hvorledes det forholder sig med navnets ægthed, om Snorres grav har ingen tradition bevaret sig, og påfaldende nok skal den tilsvarende del af kirkegårdene på Sidemule og Gilsbakke bære samme navn." segir Kristian Kaalund í sögustaðalýsingu sinni. "Sturlungareitur er af sumum talinn hafa verið fyrir norðan við gömlu kirkjudyrnar, og þá sunnan við þær nýju." "Talið er að norðvestur af dyrum [kirkjunnar] sé Sturlungareitur og þá suðvestur af dyrum kirkjunnar sem nú stendur í garðinum." segir í örnefnalýsingu. Sturlungareitur er talinn vera í kirkjugarðinum beint suður af kirkjudyrum, um 6 m norðvestur af gömlu kirkjutóftinni. Þar er nú grjótbeð og basaltdrangur með áletruninni "Sturlungareitur". segir í örnefnalýsingu.

Kaalund getur þess einnig að séra Þorsteinn Helgason hafi talið sig hafa fundið legstein Snorra við rask í kirkjugarðinum 1837, og hafi nafnið verið letrað á steininn með rúnum - ÍB 157 8vo og bréf Jónasar Hallgrímssonar til Finns Magnússonar 1840. Sigurður Vigfússon vitnar í Ingibjörgu, ekkju séra Þórarins Kristjánssonar "að Sturlungareitr heiti í kirkjugarðinum, á vinstri hönd þegar gengið er inn úr sáluhliðinu, þar fram við garðinn, enn ekki nær hann innar að kirkjunni.". Sigurður telur þetta "enn sönnun fyrir, að kirkjan stendr á sínum gamla stað, þar sem hún stóð á dögum Snorra, enda sést hvergi annarstaðar í Reykjaholti votta fyrir neinum gömlum kirkjugarði eða kirkju." Árb. 1884-5,116.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Kaalund, 317; Árb 1884-85, 116; Ö-Reykholt, 3; 1995, 5

BO-199:015 *Virki* heimild um vígi 64°39.885N 21°17.514V

Í Sturlunga sögu er getið um virki umhverfis bæinn í Reykholti á 13. öld og á 19. öld töldu menn sig sjá leifar þess, sem lága hóla í kringum bæinn, m.a. milli hans og Snorralaugar. Engir hólar eða aðrar leifar um virkið sjást nú lengur en ætla má að mestar leifar þess hafi veriðað austan og e.t.v. sunnanverðu. Virkið hefur takmarkast af kirkjugarðsvegg að norðan, e.t.v. verið byggt ofan á hann, og legið milli Snorralaugar og bæjar að sunnan.

Sléttar grasflatir þar sem ekki eru mannvirki eða uppgröftur vegna fornleifarannsókna.

1235: "Í Reykjaholti voru fyrir tvö hundruð manna ... Var þar skipað mönnum í virki [374] um allan bæinn en Órækju menn gengu um virkið og varð ekki að sótt. ... Kom því svo að þeir sem á virkinu voru fundu eigi fyrr en órækju menn allir voru komnir í húsinn og höfðu gengið upp eftir forskála frá laugu." Sturl, 373-74.

1242: "Þá var virki öruggt um bæinn í Reykjaholti er Snorri lét gera. ... En þá Órækju bar skjótt að og riðu þeir Órækja í kirkjugarð og settu stiga við dyr þær er þar voru. Sturla reið [442] til þeirra dyra er til laugar voru og settu þeir þar stiga og gengu þar upp fylgdarmenn hans og komu þeir jafnsnemma að uppgöngunni í virkið Ingjaldur

Geirmundarson og Klængs menn þer er út ætluðu ... Fóru þeir Sturla þá upp á húsin og sáu inn í ljórana." Sturl, 441-42.

1253: "Gengu þeir norðan úr kirkjugarði Þórður [Hítningur] og hans menn en Bergur [Gunnsteinsson] sunnan frá laugu að suðurdyrum. En er þeir komu að durum hvoruntveggjum voru þær byrgðar rammlega. Þá tóku þeir það ráð að þeir lyftu Böðvari kampa upp á virkisvegginn og dró hann lokur frá hurðum. Gengu þeir þá inn hvorirtveggju og mættust fyrir skáladurum..." [Aðför Þorgils skarða að Agli Sölmundarsyni í Reykholti] Sturl, 622.

1815: "... I had my tent pitched on the summit of the virki, a circular mound of earth, forming the most eminent remains of the fortification, which, in former times, surrounded the farm ... The extent of the wall may yet be traced, but it is nowhere so conspicuous as here, where a watch-tower seems to have stood, and through which a subterraneous passage has communicated with the Snorra-laug ... situated directly at its base." Henderson, Iceland, 141.

1817: "Vyrki það sem, - eptir Sturlunga sögu - skal hafa verið hér, sést nú ej enn nockrir hólur eru hér í kringum stadinn, sem menn meina sieu leifar þess." segir í fornleifaskýrslu Eggerts Guðmundssonar 25.8.1817. KK 1877: "Snorre havde på Reykholt ladet indrette et stærkt virke, hvoraf der imidlertid nu lige så lidt her som andetsteds, hvor sådanne befæstninger omtales, er noget spor tilbage. Det synes at have omgivet bygningerne og haft en indgang, der vendte mod nord ud til kirkegården (med hvis gærde virket måske var sammenbygget), en anden, der vendte mod syd ud mod laugen." Kaalund, 319. Sumarið 1999 komu í ljós sérkennilegar hleðslur nyrst á uppgriftarsvæðinu og var þess getið til að þær gætu verið undirstöður undir virkisvegg.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Sturl, 373-74; 441-42; 622; Henderson, Iceland, 141; FF, 288; Kaalund, 319.

BO-199:016 Stöðull örnefni kvíar 64°39.872N 21°17.363V

"Suður af Skriflu, er smáhæð, sem nefnist Stöðull. Þar standa nú gróðurhús ..." segir í örnefnalýsingu. Í svari við spurningum Örnefnastofnunar segir ennfremur: "Sannast sagna kannast nú enginn við þetta nafn. Ekki [Vilhjálmur Einarsson]. Ég man ekki betur en að þar sem gróðurhúsin stóðu væri smáhæð. Hvort þar var einhver slétt flöt man ég ekki. Þessi hæð er í mínum huga Stöðull. Engar heimildir um mjaltir." Jón Þórisson í svari v. spurningum Örnefnastofnunar.

Um 30 m suður af Skriflu er steypur grunnur af stóru gróðurhúsi, þar sem hæðin Stöðull var. Fast sunnan við þennan stað eru dæluhús en austan við er hver undir torfhrauk. Engin hæð er nú eftir á þessum stað heldur er þar flöt með húsgrunni og vaxa runnar og rabbarbari í honum.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Reykholt, 2; Svör við spurningum Örnefnastofnunar.

BO-199:017 Svínatóft heimild um útihús 64°39.848N 21°17.273V

"... austan við túnið, þar sem nú eru fjárhúsin sunnan við Dynk, var tóft, sem nefnd var Svínatóft." segir í örnefnalýsingu. Í svari við spurningum Örnefnastofnunar segir ennfremur: "Svínatóft sást fram á fjórða áratug þessarar aldar en er nú horfin. Ég tel mig hafa heyrt að þar hafi verið höfð svín og sama segir [Vilhjálmur Egilsson]." Jón Þórisson í svari v. spurningum Örnefnastofnunar.

Um 130 m suðaustan við Skriflu standa fjárhús á smáhæð. Þar var Svínatóft áður. Stór steypur fjárhús og malarborið plan í kringum þau. Lækur rennur meðfram

að norðan.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Reykholt, 2; Svör við spurningum Örnefnastofnunar

BO-199:018 *Reykholtsgrafir* mógrafir 63°39.612N 21°18.149V

"Suðvestur frá Reykholti í móunum niður við á eru gamlar mógrafir ... eru nefndar Reykholtsgrafir." segir í örnefnalýsingu. "Í móunum vestur og norður af Bæjareyrinni eru mjög djúpar mógrafir er nefnast Reykholtsgrafir." segir í örnefnalýsingu Reykholtis frá 1995. Í svari við spurningum Örnefnastofnunar segir enn fremur: "Mógrafirnar voru djúpar. [Vilhjálm Einarsson] minnir að þær hafi verið 16 stungur en telur þó að það kunni að vera eitthvað oftalið. Ég man að þær voru mjög djúpar. Mórin var talinn vondur og hætt að taka hann þegar gert var yfir Skriflu og gufa leidd heim í gamla bæinn, líklega árið 1924 segir [Vilhjálmur Einarsson]." Jón Þórisson í svari v. spurningum Örnefnastofnunar.

Grafirnar eru sunnan við þar sem vegarslóði liggur upp af Bæjareyri þvert yfir Stekkjareyri að útihúsum vestast á henni. Grafirnar eru í árbakkanum og liggja frá norðri til suðurs. Um 2 m hár árbakki og er malareyri neðan við en flatur mói - til skamms tíma tún - ofan við. Grafirnar sjást vel en eru algrónar og hafa verið fylltar af rusli.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Reykholt, 2; Ö-Reykholt 1995, 3; Svör við spurningum Örnefnastofnunar

BO-199:019 *Stekkjareyri* heimild um stekk 64°39.553N 21°18.185V

Utan við Reykholtsgrafir 018 "er Stekkjareyri meðfram ánni. Þar var stekkur, en nú er þar nýbýlið Akur. ... Á fyrrihluta fjórða áratugar þessarar aldar var stofnað hér hlutafélg, sem hafði kornrækt á stefnuskrá sinni. Var Stekkjareyrin og mýrarnar norður af henni notaðir við þá tilraun. Þá voru rústir af mannvirkjum austast á eyrinni og var ekki hreyft við þeim. Talið var að þær væru leifar af stekknunum. Nú eru þær horfnar í ána ... Í móunum norður af Stekkjareyrinni voru og eru nokkrar lautir. A.m.k. tvær þeirra hurfu þegar landinu var umbylt vegna kornræktarinnar." segir í örnefnalýsingu.

Stekkurinn hefur verið 70-100 m suður af mógröfunum 018, fast á árbakkanum. Stekkjareyri er flöt eyri sem hækkar í stöllum til norðurs. Stekkurinn hefur verið á árbakkanum þar sem hann er 1-2 m hár.

Heimildir: Ö-Reykholt, 2;

BO-199:020 *Kirkumelur* varða landamerki 64°41.005N 21°16.549V

"... vestur af Breiðavatni er Kirkjumelur." segir í örnefnalýsingu.

Hrunin varða er hornmark milli Reykholtis, Breiðabólstaðar og Norður-Reykja á Kirkjumel. Á berum mel. Grastorfa um 5x5 m að stærð og hrunin varða á toppnum. Ekki er víst að varða þessi sé mjög forn - þó hún hafi útlit til þess - því landamerki milli þessara jarða voru ekki ákveðin fyrr en á 20. öld. Áður voru þær allar eign Reykholtskirkju og í landamerkjaskrá frá 1898 er merkjum eingöngu lýst fyrir torfuna í heild.

Heimildir: Ö-Reykholt, 4

BO-199:021 *Tíðagata* gata leið 64°39.836N 21°18.461V

"Upp af Stekkjareyri er Tíðamelur, en utan við hann er Tíðaeysi og er þá komið út á meki. Frá Tíðavaði, sem er á Tíðaeysinni [í landi Grímsstaða], voru svo tvær götur,

Tíðagata, sem lá heim að Reykholti." segir í örnefnalýsingu. Í annari lýsingu frá 1995 segir ennfremur: "Af Tíðaeýrinni er gata, Tíðagata sem liggur upp (þ.e. ANA) á og yfir Tíðamel. Lítill melur vestan Vesturmýrar. ... Tíðagatan ... liggur af Tíðamel til N.A. og norðan 'gamlatúns' enda var heimreiðin að Reykholti áður að norðan. Ef haldið er af Tíðamel eftir Tíðagötu er efri hluti Vesturmýrar á hægri hönd. Skammt vestan gamlatúns mætast Tíðagata og Grjótagata." - Tíðagatan mun ekki hafa heitið því nafni lengra austur en gatnamótin "þótt beint framhald hennar liggi norðan við gamlatúnið vestan og norðan við túnið á Breiðabólstað og inn (þ.e. austur Hálsasveit." Í svörum við spurningum Örnefnastofnunar segir svo: "Tíðagata liggur frá Tíðavaði yfir Tíðamel og a.m.k. heim að gamla túngarði. Hvort heimreiðin að Reykholti hefur talist til hennar fer tvennum sögum og verður ekkert fullyrt um það. ... Eftir að vegur var lagður inn dalinn var í daglegu tali talað um að Tíðagata næði aðeins frá Tíðavaði upp á Tíðamel. Ef talað er um tvær götur af Tíðaeýri getur ekki verið um aðra götu að ræða en götu sem lá með ánni. SA á Stekkjareyri og er því hluti af þeim götum sem farnar voru þegar menn fóru Bugana eins og það var kallað og gatan því nafnlaus. ... Tíðagata og Grjótagata sjást enn." Jón Þórisson í svari v. spurningum Örnefnastofnunar.

Tíðagata sést vel frá gatnamótum við Grjótagötu 025 austan Eggertsflatar og niður að þjóðvegi. Gatan fer undir hann um 100 m austan við merki við Grímsstaði. Neðan við þjóðveginn hverfur gatan brátt í mýri en þar hefur leiðin legið að mestu um land Grímsstaða þar sem Tíðavað er. Í mýri neðan vegar en um móa ofan vegar. Víðast 1,5-2 m breið gata, sundurgrafin af leysingavatni ofan vegar neðan til. Allt að 1 m djúp en víðast mun minna - greinilega rudd gata.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Reykholt, 2; Ö-Reykholt 1995, 3, 4; Svör við spurningum Örnefnastofnunar

BO-199:022 *Úlfsstaðavað* heimild um vað 64°39.490N 21°17.540V

"Af Stórueyri yfir á Hægindakotseyri er Úlfsstaðavað ..." segir í örnefnalýsingu. Í lýsingu frá 1995 segir ennfremur: "Vestur af Stórueyri er vað á ánni yfir á Hægindakotseyri, sem heitir Úlfsstaðavað." Ekki er nú augljóst hvar vaðið var en allsstaðar má auðveldlega komast yfir Reykholtisdalsá vestan við Stóreyri.

Áin er á þessum slóðum um 30 m breið, grunn og lygn.

Heimildir: Ö-Reykholt, 2; Ö-Reykholt 1995, 2

BO-199:023 *Kirkjuvað* heimild um vað 64°39.628N 21°17.962V

"... af Bæjareyrinni yfir á Hægindakotseyri er Kirkjuvað" á Reykjadalssá, segir í örnefnalýsingu. Í lýsingu frá 1995 segir ennfremur: "Sumir eldri menn tala um efra og neðra Kirkjuvað og eru um 100 metrar á milli þeirra." Áin er allsstaðar auðfarin en egarslóði liggur út í ána af Bæjareyri, við austurenda íþróttavallar, en breið malareyri er þar handan við ána. Sennilega er Neðra Kirkjuvað þar, en hið efra á mótis við austurhluta Hægindakotseyrar. Áin er um 30 m breið á þessum slóðum, grunn og lygn.

Heimildir: Ö-Reykholt, 2; Ö-Reykholt 1995, 3

BO-199:024 *Stekkjarvað* heimild um vað 64°39.490N 21°18.197V

"... austur af Stekkjareyri er Stekkjarvað á " Reykjadalssá, segir í örnefnalýsingu. Syðst er Stekkjareyri malareyri og hefur leiðin legið þvert yfir odda hennar frá austri til vesturs.

Áin er um 30 m breið á þessum slóðum, grunn og lygn.

Heimildir: Ö-Reykholt, 2

BO-199:025 *Grjótagata* gata leið 64°40.011N 21°18.321V

"Tíðagatan hefur verið nefnd fyrr [021], heimreiðin var fyrir ofan tún, og þar mættust þessi gat og önnur, sem hét Grjótagata ..." segir í örnefnalýsingu. Í lýsingu frá 1995 segir ennfreður: "Skammt vestan gamaltúns mætast Tíðagata og önnur gata úr NV sem heitir Grjótagata. Talið er að hún hafi áður verið fjölfarin og náði allt vestur að Hurðarbaki. Þegar vegur var lagður eftir dalnum 1914 mun umferð um hana hafa lagst af að mestu eða öllu." Í svari við spurningum Örnefnastofnunar segir: "Tíðagata og Grjótagata sjást enn. Grjótagata lá víða um grýtt land og víst leiðinleg yfirferðar og mun hafa hlotið nafn sitt af því." Jón Þórisson í svari v. spurningum Örnefnastofnunar.

Grjótagata sést enn vel allt frá Grímsstaðamerkjum og austur fyrir Eggertsflöt þar sem hún sameinast Tíðagötu. Nú skógur þar sem áður voru móar uppi í hlíðinni. Smátt og smátt grýttara eftir því sem ofar og vestar dregur. Trjáhríslur eru nú víða alveg í jaðri götunnar.

Gatan er víðast 1,5-2 m breið og hefur verið keyrt eftir henni á bílum, einkum astantil við Eggertsflöt. Gatan, sem greinilega er rudd, er ekki bein en heldur ekki tiltakanlega kræklótt.

Hættumat: hætta vegna skógræktar

Heimildir: Ö-Reykholt, 2; Ö-Reykholt 1995, 4; Svör við spurningum Örnefnastofnunar

BO-199:026 *Smiðjuvöllur* örnefnismiðja 64°39.856N 21°17.607V

"Vestur af Lögréttunni [013] er Smiðjuvöllur, einnig ofan við veginn heim." segir í örnefnalýsingu. Í svörum við spurningum Örnefnastofnunar segir ennfreður: "Engar heimildir eru um að Smiðja hafi verið á Smiðjuvelli og fáir kannast við þetta nafn." Jón Þórisson 1995 í svari v. spurningum Örnefnastofnunar. Í lýsingu örnefna í Reykholti frá 1995 segir: "Nokkuð hefur verið á reiki hvar hann nákvæmlega var en talið er að vegurinn heim að skólanum að vestan liggi yfir Smiðjuvöll og nokkur hluti hans sé sunnan vegarins."

Svo virðist sem gamla heimreiðin liggi um Smiðjuvöll og hefur hann verið vestan við Lögréttuna 013, sennilega vestan við prestbústað og þar suður af.

Trjágarður er sunnan og vestan við prestbústað. Þar sunnan við er heimreið og slétt túnflöt sunnan við hana.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Reykholt, 2; Ö-Reykholt 1995; Svör við spurningum Örnefnastofnunar

BO-199:027 mannvirki göng 64°39.864N 21°17.508V

"Snorragöng eru jarðgöng, er fundust, þegar grafið var fyrir leikfimiðhúsi skólans 1937 [réttara 1931], og sanna söguna um leynigöng Snorra." segir í örnefnalýsingu. Í lýsingu frá 1995 segir ennfreður: "Þegar grafið var fyrir fimleikahúsi skólans haustið 1931 (ekki 1937) var komið niður á jarðgöng með stefnu NV frá lauginni ... Árið 1947, í tilefni af komu Ólafs Hákonarsonar krónprins Noregs og afhjúpun Snorrastyttunnar, var grafið niður á göngin norðan leikfimiðhússins og sáust þau þá greinilega á um það bil þriggja metra dýpi."

Göngin liggja frá Snorralaug til norðvesturs um 35 m innundir bæinn. Þau hafa verið grafin upp að hluta og stendur rannsókn á þeim enn yfir. Íþróttahús Reykholtsskóla stóð ofan á göngunum 1931-1998 en fornleifarannsókn hefur verið

gerð í þeim sumurinn 1998 og 1999.

1235: "Í Reykjaholti voru fyrir tvö hundruð manna ...Kom því svo að þeir sem á virkinu voru fundu eigi fyrir en Órækju menn allir voru komnir í húsinn og höfðu gengið upp eftir forskála frá laugu."

Sturl, 373-74.

1752: "Dette Bad brugte [Snorri] meget: en lang Hvelving var den Tid bygget fra Gaarden lige need til Badet, saa at man kunde gaae frem og tilbage, uden at blive forkiölet." Reise, 113.

1815: "The extent of the [virkis] wall may yet be traced, but it is nowhere so conspicuous as here, where a watch-tower seems to have stood, and through which a subterraneous passage has communicated with the Snorra-laug ... situated directly at its base." Henderson, Iceland, 141.

1884: SV var ekki trúður á jarðgöng frá lauginni eða að forskálinn sem getið er í Sturl, 374 hafi verið slík göng. "Eg skal geta þess hér, að sumir hafa haldið, að gangur hafi verið frá lauginni og í gegnum laugarhólinn; enn þetta er ekki annað en ómerkileg munnmæli, því að, sem oft er áður sagt, er hóllinn allr vestar í stefnu frá hinum gamla bæ. Gat því bæði þess og annars vegna ekki átt sér stað. Enn þetta mun þó að nokkru leyti bygt á því, að upp í laugarhólnum sá móta fyrir hleðslu, að þeim sýndist, sem samansigin göng, og lét síra Vernharðr tyrfa yfir það. Enn hér er aðgættandi, að þar upp frá hefir verið siðr sumstaðar, að grafa jarðhús inn í hóla, til að geyma í eldivið, og mun þetta hafa verið eitt; enda sést hér upp af eins og skarð í hólinn, og mótur fyrir dæld þar fyrir ofan; er þar mold laus og holur ofan í. Þar við bætist, að þetta var vestr frá lauginni og nær efst í hólnum. Þetta alt tekr af tvímælin um þetta málefni." SV í Árb, 120 nmgr. 1.

1948: " Flestir munu fullyrða, að á dögum Snorra hafi laugin verið yfirbyggð og hlaðin hafi verið göng frá henni til bæjar. Hleðsla úr þessum göngum kom greinilega í ljós, er hóllinn var rofinn og grafið fyrir undirstöðu skólahússins, sem byggt var í Reykholti 1930." Kristleifur Þorsteinsson: Úr Byggðum Borgarfjarðar II, 200-201.

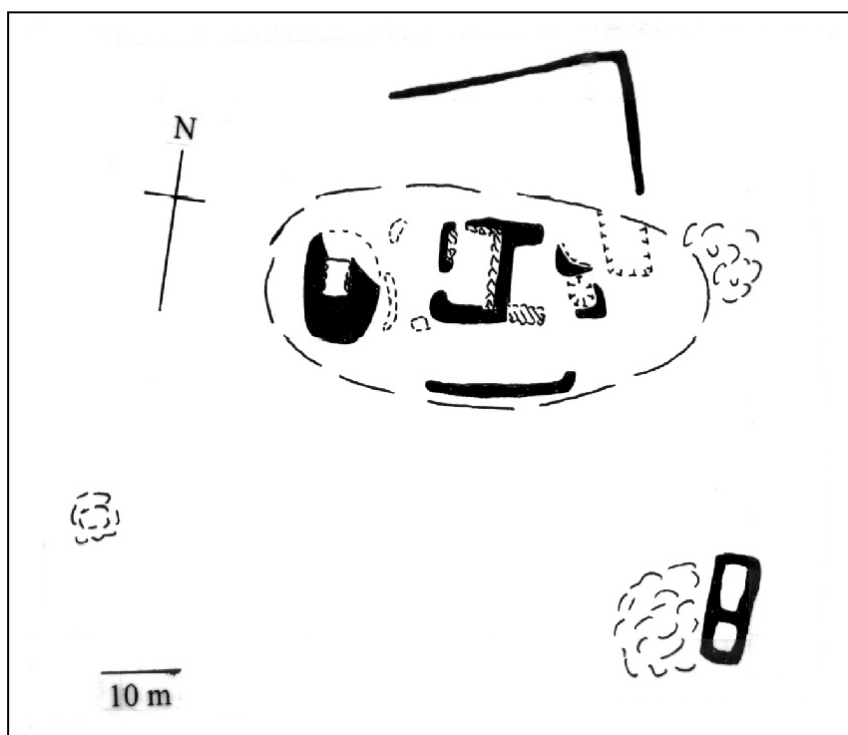
1959: "Þegar Þjóðminjavörður og [Þorkell Grímsson] komu í Reykholt í maílok 1959, var sá hluti hinna fornu jarðganga, sem gert hafði verið yfir 1947, að miklu leyti hrúnn. Þakgrindin hafði fúnað og látið undan torf- og moldarlaginu, einnig var grjóthleðslan orðin bágborin, bæði í göngunum og kömpunum framan við dyrnar. Mun vatnspípa hafa sprungið undir húsunum efst í brekkunni, vatnið fætt fram í göngin og borið aur út um laugarhvilftina og ofan í sjálfa laugina." (s. 41-42) "... steinveggirnir inni í [göngunum] voru endurhlaðnir að verulegu leyti og töluverðar lagfæringar gerðar á svæðinu milli gangadyranna og laugar, kamparnir hlaðnir á ný, úr grjóti og sniddu, en gangstétt úr blágrýtishellum lögð frá lauginni upp að dyrum." Þorkell Grímsson í Árb 1960, 41-42, 45.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Sturl, 373-74; Reise, 113; Henderson, Iceland, 141; Árb, 120 nmgr. 1; Ö-Reykholt, 3; Kristleifur Þorsteinsson: Úr Byggðum Borgarfjarðar II, 200-201; Árb 1960, 41-42, 45; Ö-Reykholt 1995, 5

BO-199:028 Háfur bæjarstæði býli 64°11.791N 21°17.185V

Austan við Hestaklett er Rauðilækur "sem er nokkuð vestan við eyðibýlið Háf." segir í örnefnalýsingu. Í lýsingu frá 1995 segir enn fremur: "Í miðju Norðurlandinu er eins konar hóll. Að sumrinu er hann áberandi grænni en æandið í kring, þarna var áður býli sem hét Háfur og eru þetta rústir býlisins sem fór í eyði 1918."

Rústir Háfs eru rúmlega 1 km vestur af merkjum við Norður-Reyki og einnig rúmlega 1 km austur af merkjum við Skáney, um 700 m sunnan við Hvítá, allhótt ofan við hana. Á bæjarstæðinu er flatur hóll, grænn í toppinn og sést hann vel fljótlega eftir að komið er yfir merkin að austan. Enginn vegarslóði liggur

um Norðurlandið.

Allt Norðurlandið er í aflíðandi halla neðan við bunguna sjálfa og niður að Hvítá. Bæjarstæðið er þar sem brún kemur í hallann og hallar meira að ánni neðan við það. Allt Norðurlandið er blautur grasmói, víðast þýfður og eru mýrarteygingar á milli. Neðan til skerast vatnsfarvegir upp í móann. Þó er hvergi teljandi uppblástur á svæðinu. Túnstæði er ekkert og er blaut mýri fast upp að bæjarhólnum að sunnan. Lækjardrag með mýrrvatni liggur upp að hólnum að vestan.

Háfs er ekki getið í Reykholtsmáldaga, en er talinn meðal jarða staðarins í 14. aldar máldögum Reykholtskirkju. Óvíst er hvort Háfur var gamalt býli, sem kirkjan eignaðist milli 1226 og 1358 eða hvort hann var nýbýli í heimalandi frá því tímabili. 1708: "Fornt eyðiból í Reykholtssstaðareign, bygt með staðar jörðunni Norður Reykjum yfir 60 ár. Dýrleiki óviss. Landskuld hjer af xxx álnir í öllum landaurum. Kúgildi ii. Leigur gjaldast í smjöri heim til staðarins. Nota. þetta áðurtalið fornbyli samanlagt við bygða bólið Norður Reyki, er með fyrrsögðum kostum, en má ei sjer í lagi aftur byggjast, því það getur ekki almennan löbýla þunga, væri og Norður Reykjum til afdráttar en heimastaðnum til бага." JÁM IV, 240

Háfur hefur verið hafður til beitar frá Norður-Reykjum fram á 19. öld en telst nú hluti af Reykholtsslandi. "Í Háfi var húsmennskubýli árin 1913-1919, reist fyrst af Árna Oddssyni og Helgu Sigurðardóttur. Var býlið í valllendisbrekku norðaustast í Norðurlandi Reykholtss." BB II, 352. "Guðni Ísleifsson bjó þar síðastur."

Bæjarhóllinn er 50 m frá austri til vesturs og 30 m frá norðri til suðurs. Allmiklar rústir eru á honum norðvestanverðum og má greina þar nokkur hólf með grjóttveggjum. Þar er rúst af litlum bæ með 3 burstum sem snúið hefur stöfnum til norðurs og ein stök tóft fast vestan við. Aftan við bæinn hefur verið heygarður en kálgarður í brekkunni norðan í hólnum. Á bæjarhólnum er hleðsluhæð mest 0,5 m og þar eru ekki þúfur nema lítill klasi norðaustast og neðst. 40 m suðaustur af bæjarhólnum er tvískipt tóft, um 14x5 m að stærð. Hún snýr upp í brekkuna og er í allmiklum halla. Hleðsluhæð er 0,7 m og veggjaþykkt um 1,5 m. Hún er mjög farin að springa í þúfur. Hún er austast á stórum þúfnaklasi sem er aðskilin frá bæjarhólnum af mýrarsundi. Um 40 m suðvestan við bæjarhóllinn er annar þúfnaklasi

sem líklega er útihústöft, þó ekki sé hún lengur með skýru lagi, um 6x4 m að stærð.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Reykholt, 4; 1995, 6; JÁM IV, 240; BB II, 352.

BO-199:029 *Eggertsflöt* sögustaður 64°39.956N 21°18.141V

"Í tungunni þar sem Tíðagta og Grjótagata koma saman heitir Eggertsflöt, sem mun eiga nafn sitt að rekja til hins veglega brúðkaups Eggert Ólafssonar lögmanns árið 1767 en þar var tjaldstæði brúðkaupsgesta. Nú er þar skógarlundur ..." segir í örnefnalýsingu.

Eggertsflöt er um 300 m vestur af nyrsti íbúðarhúsunum í Reykholti. Gatnamótin þar sem Grjótagata og Tíðagata koma saman eru 125 m austan við austuranda flatarinnar og liggur Grjótagata ofan (norðan) og Tíðagata neðan (sunnan) við flötina. Slétt smápýfð grasflöt og hafa tré verið gróðursett allt í kring. Talsverður skógur er kominn ofan við en aðeins nokkrar hríslur eru sunnan við flötina.

Hættumat: hætta vegna skógræktar

Heimildir: Ö-Reykholt 1995, 4

BO-199:030 *Vesturmýri* heimild um rist 64°39.774N 21°18.034V

"Torfrista var í Vesturmýri og torfið notað mest á hús og hey." segir í svari við spurningum Örnefnastofnunar.

Vesturmýri er að mestu leyti neðan vegar suðvestur af Reykholti, norðvestur af Bæjareyri og norður af Stekkjareyri. Flöt smápýfð mýri með grunnum tjarnarstæðum og vatnslænum. Engin merki sjást lengur um torfristu í Vesturmýri.

Heimildir: Jón Þórisson í svari v. spurningum Örnefnastofnunar

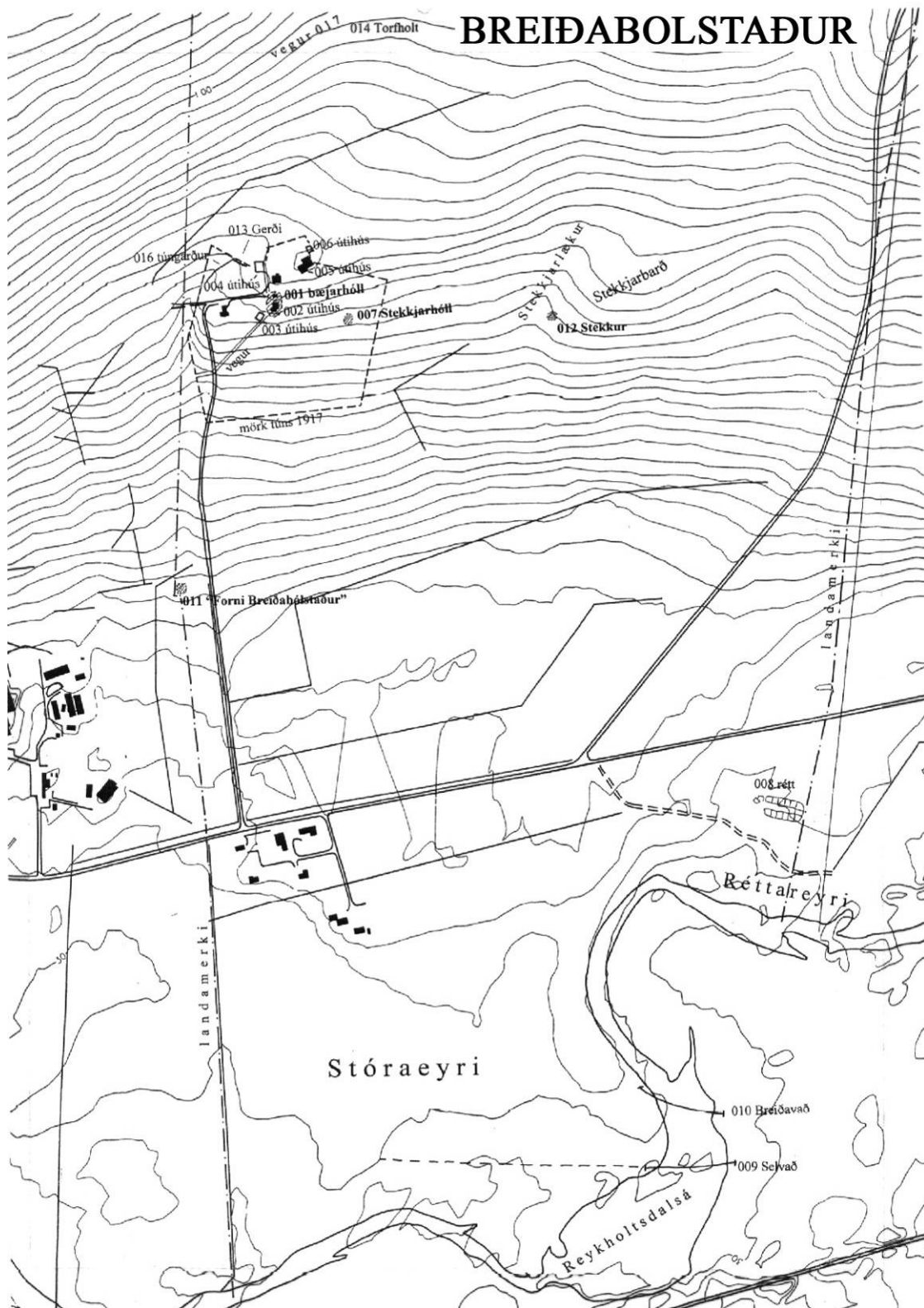
BO-200 Breiðabólstaður

20 hdr. 1708. Landnámsjörð. Getið í Harðar sögu og í Hænsa-Þóris sögu, en samkvæmt henni og Landnámu voru tvennir Breiðabólstaðir. Reykholtskirkjufjörð frá því um 1200, seld 1909. Tvö býli um skeið (a.m.k. 1358 og 1397), en Litli eða Forni Breiðabólstaður var löngu farinn í eyði 1708. Sjá 007 og 013. Allmörg íbúðarhús, bifreiðaverkstæði, verslun ofl hafa risið í landi jarðarinnar sunnan þjóðveggar, fast við Reykholtssmerki.

1917: 63.187 m² = 20 dagsl. 1/12 þýft. Garðar 658 m². "Landið efra er mýrar-, móa- og melaland, smátjörn, Breiðavatn, er á merkjum Breiðabólstaðar og Úlfsstaða. Undirlendið er með svipuðu gróðurfari, en neðan við þjóðveg vallendi nokkurt og áreyrar. ... tekjur af Laxveiði í Reykjadalás."

BO-200:001 *Breiðabólstaður* bæjarhóll bústaður 64°40.247N 21°16.861V

Bærinn stendur enn að hluta. Gert hefur verið við hann og er hann nú notaður sem sumarhús. Yngra íbúðarhús úr steini stendur um 150 m vestar. Samkvæmt túnakorti hefur bærinn náð lengra í austur 1917.

Bærinn stendur á brekkubrún allhált í hlíðinni. Vestan og sunnan við er garður en að austan hefur verið grafin stór gryfja frá húsinu og hefur stærsti hluti hólsins skemmst af því. Engin eiginleg hólmyndun sést þó að húsið sé byggt á svolitlum palli í brekkubrún. Það stendur á hálfniðurgröfnum kjallara og er þessi bæjarhóll því að mestu leyti skemmdur.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

BO-200:002 heimild um útihús

64°40.241N 21°16.860V

4 m sunnan við bæinn var útihús samkvæmt túnakorti frá 1917. Þar er nú sólpallur og garður neðan við húsið.

Grasflöt. Engin merki sjást um húsið.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

BO-200:003 heimild um útihús

64°40.241N 21°16.879V

Um 6 m vestan við 002 var annað útihús samkvæmt túnakorti. Þar er nú garður umhverfis sumarhús og sjást engar minjar um húsið.

Heimreið og grasflöt vestan við bæinn. Húsið hefur staðið um 1,5 m neðar í brekkunni en bærinn.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

BO-200:004 heimild um útihús

64°40.267N 21°16.868V

Um 60 m norður af bænum var útihús á smáhæð, þar sem nú er malarhlað vestan við timburklædd útihús.

Raskað svæði í kringum útihús - í túnjaðri. Engin merki sjást um útihúsin gömlu.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

BO-200:005 heimild um útihús

64°40.270N 21°16.801V

Útihús var í túninu um 60 m austur af 004 og um 60 m norðaustur af bænum. Þar eru nú steipt fjárhús og hafa eldri húsin verið undir suðvesturhorni þeirra.

Hólbrún í túni ofan við bæ. Á henni standa nú fjárhús, að hluta steipt og að hluta úr járn. Sléttað malarhlað er framan við.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

BO-200:006 heimild um útihús

64°40.288N 21°16.786V

Samkvæmt túnakorti voru útihús um 10 m norður af 005, þar sem nú er norðausturhorn á steyptri hlöðu aftan við fjárhús.

Hólbrún í túni ofan við bæ. Á henni standa nú fjárhús, að hluta steipt og að hluta úr járn. Raskað svæði er allt í kring. Ekkert sést nú til þessara húsa.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

BO-200:007 Stekkjarhóll bæjarhóll bústaður 64°40.226N 21°16.670V

"Austast í [túninu], næst Stekk og Stekkjarlæk, er Stekkjarhóll, gamalt bæjarstæði með miklum öskuleifum." segir í örnefnalýsingu. Stekkjarhóll er um 100 m ASA við bæinn í austurjaðri túnsins. Hóllinn er mjög áberandi og sést vel langt að. Hann er

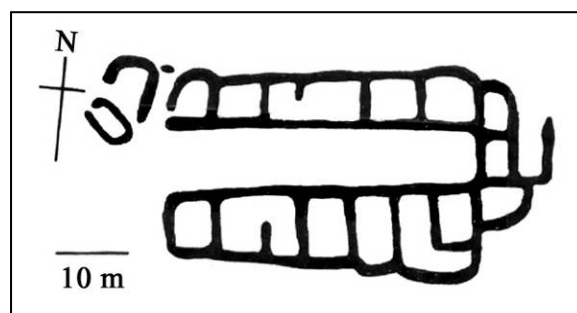
26-27 x 24 m að stærð og rís um 1,5-2 m yfir túnið í kring, en við suðurhlið hólins er dæld í túnið og er þar allt að 4 m frá rótum hólins upp á topp. Í hólinn eru tvær dældir, en jafnað hefur verið ofaná honum þannig að ekki sjást byggingaleifar.

Í túnjaðri. Austan við eru móar.

Hóllinn er heldur lengri frá austri til vesturs. Hann er hæstur syðst og þar er hraukur en annars er hann flatur að ofan. Mjög hár og brattur að sunnan. Sambærilegur hraukur er á bæjarhól Kálfaness í landi Bæjar í Bæjarsveit og eru þeir sennilega báðir öskuhaugar. Á Herforingjaráðskorti er holl þessi merktur sem Litli-Breiðabólstaður enda er hann sýnu sennilegri bæjarhóll en rústirnar sem friðlýstar eru undir því nafni – Guðmundur Ólafsson er á sömu skoðun.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Breiðabólstaður, 2; GÓB, 76-77

BO-200:008 Réttareyri tóft

rétt 63°39.778N

21°15.819V

"... eyrin hér við ána heitir Réttareyri; trúlega hefur Rauðsgilsrétt, sem nú er, verið hér áður fyrr. Réttarleifarnar eru í móahorni nokkuð frá ánni. Þetta hefur verið torfrétt, og sér enn vel fyrir dilkum og almenningi. Um

Réttareyrina eru merkin á móti Úlfsstöðum." segir í örnefnalýsingu.

Réttartóftin er uppi á næsta móabardi ofan við eyrina meðfram ánni, um 20 m vestan við skurð sem er á merkjum við Úlfsstaði, um 200 m frá Reykholtisdalsá.

Neðst í flötum, smápýfðum grasmóa, en neðan við eru grónar áreyrar með vatnslænum næst en malareyrar næst ánni.

Mjög stór fjárrétt byggð úr torfi. Almennurinn er afgangur eftir miðju frá austri til vesturs og dilkarnir eru að sunnan, austan og norðan. Dilkarnir eru alls 18 í réttinni sjálfri en auk þess eru tvö hólf sem virðast vera fráskilin á norðvesturhorni. Dilkarnir eru misstórir og sennilega ekki allir hlaðnir í einu. Réttin er greinilega ekki byggð eftir ákveðnu skipulagi frá grunni. Einkum eru dilkarnir sunnanmegin misdjúpir. Dyraop sjást nær hvergi en almenningurinn opnast til vesturs. Götupaldrar sjást á eyrinni, enaðn og sunnan við réttina.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Breiðabólstaður, 1

BO-200:009 Selvað heimild um vað

64°39.498N 21°16.200V

"Austast af Stórueyrinni er Selvað og svo Breiðavað ..." á Reykjadalssá, segir í örnefnalýsingu. Selvað er af suðausturodda Stóreyrar til austurs yfir í Vilmundarstaðaland.

Malareyri við ána vestanemgin. Áin er um 15 breið á þessum stað. Gatan er mjög greinileg á eyrinni vestan við vaðið. Hún liggur örlítið norðanr en beint í vestur frá því.

Heimildir: Ö-Breiðabólstaður, 2

BO-200:010 Breiðavað heimild um vað

64°39.553N 21°16.213V

"Austast af Stórueyrinni er Selvað og svo Breiðavað upp á Stutthalann frá Vilmundarstöðum." á Reykjadalssá, segir í örnefnalýsingu. Breiðavað er skammt norðan við Selvað 009, svo að segja í beinni línu milli Vilmundarstaða og Reykholtis.

Áin er um 40 m breið á þessum stað, grunn og lygn.

Heimildir: Ö-Breiðabólstaður, 2

BO-200:011 *Forni Breiðabólstaður* 2 tóftir býli
64°40.001N 21°17.066V

"Út á merkjum eða við merkin er smámóí neðanvert við túnið, sem heitir Eyvindarmóí, er rétt hjá því sem Matthías Þórðarson vill telja Litlu Breiðabólstaði." segir í örnefnalýsingu. Tóftirnar sjást sem þúfnakragi um 380 m norðan við þjóðveg og um 20 m vestan við heimreiðina að Breiðabólstað. Landamerkjagirðingin liggur upp að tóftunum austanverðum eða neðan en sveigir svo framhjá þeim til vesturs og breytir þaðan lítillega um stefnu upp í hlíðina.

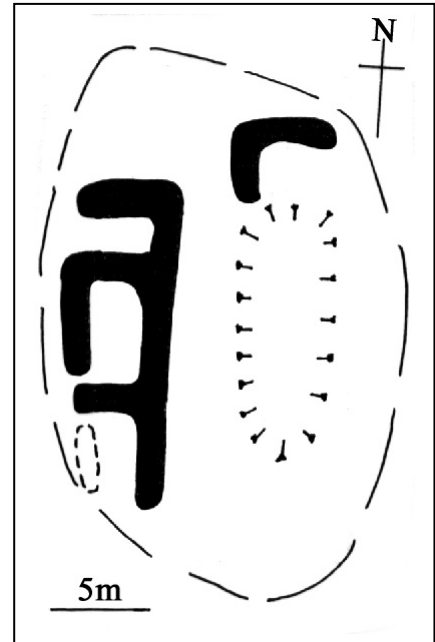
Áður móar. Nú eru sléttuð tún upp að tóftunum að austan, sunnan og vestan. Að norðan eru móar. Lækur rennur um 15 m norðvestanvið tóftirnar.

1708: "Forne Breiðabólstaður. Eyðiból gamalt í heimalandi Reykholtstaðar, kallað öðru nafni Litlu Breiðabólstaðer, hefur aldrei bygt verið í nokkur 100 ár; má og ekki byggja, því það vildi gjöra staðnum óbærilega landkreppu." JÁM IV, 230.

Kristian Kaalund lýsir tóftum Forna Breiðabólstaðar **1877:** "Neden for halsen i udkanten af det flade land ses imellem Bredebolstad og Reykholt tomterne af Lille eller Gamle Bredebolstad. Denne ødegård ligger i Reykholt's land og så nær, at de to gårde ikke vel vilde kunne bestå side om side; det er derfor rimeligt at antage, at Lille Bredebolstad straks, da Reykholt opbyggedes og gjordes til hovedgården, er sunken ned til en hjåleje." Kaalund, 320. Sigurður Vigfússon kom á staðinn **1884:** "Beint niður undan Breiðabólstað, vel 200 faðma, eru fornar rústir heldr nær Reykjaholti, ef nokkuð er, enn dálítið út úr beinni línu milli bæjanna; eru rústirnar jafnhátt í hlíðinni, og túngarðrinn fyrir ofan og norðan tún í Reykjaholti. Þannig verða þær í norð-austur frá Reykjaholtsbæ. Þessar rústir eru nú kallaðar Litli Breiðbólaðar. Þær eru í hálfþurru mó, í mýraflatneskjunni; upp af mónum er slétt melr er getr verið upplásið tún. Rústirnar standa rétt við lækinn, sem kemr niður vestanvert við Breiðabólstaðartún og er bæjarlækr þar; þær eru ekki svo skýrar á parti, enn að minnsta kosti so skýrar, að ekki verður á því vilzt, að hér eru gömul mannaverk. Tvær sýnast vera aðal-tóttir; eystri tóttin snýr lítið eitt vestar enn að vera beint frá suðri til norðs, það er að segja, alveg upp og niður hallann, sem hér er annars lítill. Hún lítr svo út, að það er ekki annað enn þráðbein skora eða lægð, þ.e. að tóttin er svo mjög samanfallin, ...enginn er hér þverveggr yfir og við báða enda stórfellt þýfi. Fyrir vestan þessa tótt, fast við hana að kalla, er önnur tótt skýrari og greinilegri, og alveg samhliða hinni. Lengd eystri tóttarinnar er 44 fet [14,5 m], breidd 12-14 fet [4-4,6 m]; vestri tóttin virðist nú vera lítið eitt lengri. Hún er 48 fet [15,8 m], breidd 16-17 fet [5,1-5,4 m]. Hún er í þremur hólfum að kalla jafnstórum." Árb 1884-85, 114.

1989: "Ruinerna är idag mycket tydliga ... Det som nu ses på ytan förefaller vara lämningar av stora stall. De ligger i tunet och marken runt dem har utjämnats. En elkabel tycks ha grävts ned genom delar av ruinerna." GÓB, 76.

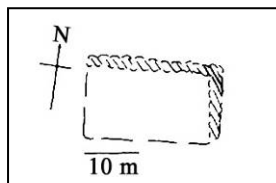
Svæðið er 26x16 m að stærð, lengra frá norðri til suðurs og snúa tóftirnar upp í hlíðina. Þær eru því í svolitlum halla, og þó hann sé ekki mikill styður það túlkun Guðmundar Ólafssonar að þessar tóftir séu útihús, sennilega fjós. Í aðalatriðum eru 2

tóftir á þessum stað. Þær eru hlið við hlið og er sú vestari þrískipt en sú eystri gæti verið einföld en er þó á móta löng og hin, eða um 18 m að utanmáli. Þær eru líka báðar jafnbreiðar eða um 6 m að utanmáli.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: JÁM IV, 230; Kaalund, 320; Árb 1884-85, 113-114; GÓB, 76

BO-200:012 Stekkur garðlag

64°40.225N 21°16.276V

"Upp með túninu að austanverðu er Stekkur, og upp af honum er Stekkjarlæg. Vestan við Stekkinn er Stekkjarlækur, en austan við hann er Stekkjarbarð." segir í örnefnalýsingu.

Stekkarhóll - 007 - er hinsvegar innan túns. Stekkur er um 300 m austan við túnið og Stekkjarhól, á austurbakka Stekkjarlækjar og er því villandi að segja að hann sé upp með túninu því hann er alllangt frá því. Stekkur er ívið sunnar en í sömu hæð í hliðinni og bærinn. Stekkurinn er beint upp af sveigjunni á Reykjadalssá fyrir Stóreyri.

Í þýfðum grasmóa, blautum á köflum. á lækjarbakka.

Á stekknunum er nú grjóthlaðinn veggur sem myndar horn, norður og austurhliðar á ferhyrnu svæði. Slétt og snögggróið er innan þessa hálf-afgirta svæðis og er þar mun grænna en umhverfis. Á þessum stað hefur verið rétt, sennilega eftir að hætt var að færa frá, og hafa suður og vesturhliðar sennilega verið úr trégrindum eða vír. Veggir eru 1,5-2 m þykkir, hlaðnir úr torfi og grjóti og hefur efnið verið tekið fast norðan og austan við.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Breiðabólstaður, 2

BO-200:013 Gerði örnefni

64°40.296N 21°16.921V

"Efst uppi í túni hér Gerði ..." segir í örnefnalýsingu. Af þessari lýsingu að dæma er Gerði sá hluti túnsins sem er norðan við mýrarlægð sem liggur ofan við bæjarhúsin (001-003) og niður brekkuna norðvestan við yngra íbúðarhúsið. Þessi túnhluti er aflangur, um 100 m frá VSV til ANA og um 20 m breiður. Einnig er mögulegt að gerðið sé um 1 ha stórt grasmóastykki fast norðan við túngarðinn 016, norður af bilinu milli eldra og yngra íbúðarhúss.

Áður tún, nú þýfður grasmói. Ekki sést til neinna mannvirkja á þessum slóðum.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Breiðabólstaður, 2

BO-200:014 Torfholt

örnefni rista

64°40.373N 21°16.649V

"Fyrir ofan túnið er holt, sem heitir Torfholt, ..." segir í örnefnalýsingu. Torfholt er valllendisbunga um 400 m NNA af bænum. Efsta túngirðing nær upp undir holtið að sunnan. Holtið er ekki áberandi séð frá bæ en er fyrsti þurri bletturinn þegar komið er ofan að. Ofan við tún. Ofan við holtið er samfelld mýri í aflíðandi halla upp að flóunum sunnan við Breiðabólstaðarvatn. Holtið sjálft er um 1 ha, smápýft.

Torfið hefur verið rist í mýrinni ofan og norðan við holtið, og þurrkað á því.

Heimildir: Ö-Breiðabólstaður, 3

BO-200:015 Grafarborð örnefni mógrafir

64°40.683N 21°16.208V

"Vestur af [Breiðavatni] er melur, sem heitir Kirkjumelur, og suðaustur frá honum eru Grafarborð. Þau ná heim undir tún." segir í örnefnalýsingu. Grafarborð eru móabörð suðasutan undir Kirkjumel, vestan við flóann sem liggur til SSV frá

Reykholt og Breiðabólstaður

Breiðabólstaðarvatni. Þetta nafn nær yfir svæði sem er um 2,5 km langt. Þýfðar grasmóabrekkur, víða blautar, milli mels að ofan og mýrar að neðan. Vera má að nafnið sé dregið af því að börðin eru víða sundurgrafin af vatnsrásum, fremur en að mógrafir hafi verið þar. Þær hafa þá helst verið í börðunum við flóann suður af

Breiðabólstaðarvatni enhvergi sér þó til grafa á þessum slóðum.

Heimildir: Ö-Breiðabólstaður, 3

BO-200:016 garðlag túngarður 64°40.296N 21°16.921V

Túngarður hlaðinn úr torfi sést fyrir norðurhlið túnsins, en milli hans og aðalhluta túnsins er mýrarlægð. Garðurinn sést ekki sunnan við hana.

Í móa. Alls sjást nú um 130 m af garðinum. Hann er um 1 m hár og 1,5-2 m breiður, víða sprunginn.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

BO-200:017 vegur leið 64°40.373N 21°16.649V

Meðfram Torfholti að norðan liggur uppbyggður vegur sem nú er að mestu hlaupinn í þúfur. Hann liggur frá suðvestri til norðausturs og byrjar skammt norðan við Breiðabólstað og liggur þaðan í beina línu upp á heiðina.

Vegurinn liggur í mýri. Rásir eru beggja vegna við hann þar sem efni hefur verið tekið en í honum er líka grjót. Vegurinn er um 3 m breiður og um 1 m hár. Götupaldrar hafa myndast á veginum sem sennilega er byggður sem kerruvegur.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildaskrá

Árb: Árbók hins íslenska fornleifafélags.

BB: *Byggðir Borgarfjarðar II. Borgarfjarðarsýsla og Akranes*, [án útgst] 1989.

Bsk: *Biskupasögur gefnar út af Hinu íslenska bókmenntafélagi I*, Kaupmannahöfn 1858.

DI: *Íslenskt fornbréfasafn I-XVI*, Kaupmannahöfn/Reykjavík 1857-1976.

Dómhringar 1. Óprentuð skýrsla um dómhringa á Vesturlandi, höf. Adolf Friðriksson og Orri Vésteinsson, Reykjavík 1990.

Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornleifar, Ágúst Ó. Georgsson tók saman, Reykjavík 1990.

FF: *Frásögur um fornaldarleifar 1817-1823 I-II*, Sveinbjörn Rafnsson bjó til prentunar, Reykjavík 1983.

GÓB: Guðmundur Ólafson: *Fridlysta fornlämningar i Borgarfjörðurs härad. Island*, Uppsala 1991.

Henderson, Ebenezer: *Iceland; or the Journal of a Residence in that Island, during the years 1814 and 1815*, Edinburgh 1819.

JÁM: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín IV*, Kaupmannahöfn 1925 og 1927; XIII. *Fylgiskjöl*, Reykjavík 1990.

Jón Þórisson: Svör við spurningum Örnefnastofnunar 1995, Örnefnastofnun Íslands.

Kaalund: Kaalund, Kristian: *Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island I-II*, Kjøbenhavn 1877-82.

Kristleifur Þorsteinsson: *Úr byggðum Borgarfjarðar I-III*, Reykjavík 1940-60.

Mackenzie, George Stuart: *Travels in the Island of Iceland during the Summer of the Year MDCCCX*, Edinburgh 1811.

Matthías Þórðarson: “Reykholt” Morgunblaðið 20.07.1947.

Páll Vídalín: *Skýringar yfir fornyrði lögbókar þeirrar er Jónsbók kallast*, Reykjavík 1854.

Reise: Eggert Ólafsson: *Vice-Lavmand Eggert Olafsens og Land-Physici Bjarne Poulsens Reise igiennem Island I-II*. Sorø 1772.

Sigurður Vigfússon: “Rannsókn í Borgarfirði 1884.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1884-85, 61-138.

SSB: Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags, Hdrd. Lbs., ÍB 19 fol.

e.

Sturl: *Sturlunga saga*, Reykjavík 1988.

Sýslulýsingar 1744-1749, Bjarni Guðnason gaf út, (Sögurit 28), Reykjavík 1957.

Túnakort, Jarðadeild, Þjóðskjalasafn Íslands.

Þjóðminjasafn Íslands, safnaukaskrá.

Þorkell Grímsson: “Gert við Snorralaug.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1960, 19-47.

Þorkell Grímsson og Guðmundur Ólafsson: “Fornar leiðslur í Reykholti í Borgarfirði.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1987, 99-122.

Þór Magnússon: “Legsteinar í Reykholtskirkjugarði.” *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1963, 65-84.

Ö-Breiðabólstaður: Breiðabólstaður – örnefnalýsing, Ari Gíslason skráði, Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Reykholt: Reykholt – örnefnalýsing, Ari Gíslason skráði, Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Reykholt 1995: Reykholt – örnefnalýsing unnin af Jóni Þórissyni, Örnefnastofnun Íslands.